

Södertörns högskola | Institutionen för kultur och lärande

Examensarbete avancerad nivå 15 hp | Utbildningsvetenskap | Höst
terminen 2013 Lärarutbildningen mot förskola, förskoleklass och
grundskolans tidigare år

Regnbågen har många färger, så låt oss se dem **alla!**

- Om förskolepedagogers attityder, normer och värderingar kring regnbågsfamiljer.

Av: Stefanía Adriasola Orellana

Handledare: Signe Bremer

Abstract “The rainbow has many colours, so let us see them all!” About teachers’ attitudes, norms and values concerning LGBT families.

By: Stefanía Adriasola Orellana, autumn term of 2013. Institution of culture and learning, University Collage Södertörn.

Supervisor: Signe Bremer

The purpose of this study is to find out which attitudes, norms and values exists about lesbian, gay, bisexual, and transgender (LGBT) families in preschools. Based on five qualitative interviews with teachers that work at a LGBT-certified preschool and one that is active in their work with norm critical pedagogy. To be able to fulfil my purpose of this study I concentrated on why these teachers believed that it was of importance to counter society’s heteronormativity, to prevent discrimination and mistreatments towards children and their LGBT parents in preschool. I wanted to find out what the teachers thoughts were on the concept of what a family is and how the diversity of families is shown in the preschools material and pedagogy.

When I analysed the results of my qualitative interviews I used queer theories that include heteronormativity and norm critical pedagogy. The interviews of the teachers showed that they thought it was of great importance to work with a norm critical pedagogy because they did not believe that society’s heteronormativity could or should rule in preschools. The assumption that the majority, to not say all of the children, come from nuclear families does not agree with the reality of many children in our society. To assume such thing can lead to discrimination and obscureness. The results of my study show that by reviewing your own norms and perceptions of normality, will allow you to work with a norm critical approach. It also gives you an awareness that will help you as an educator to make sure that more children and families feel that they are acknowledged and respected. The active choice of methods and materials in the preschool helps the teachers to ensure that the children can be seen and reflected on a daily basis. By questioning heteronormativity in preschool, teachers offer children more opportunities and presents different realities. It also helps them to develop measures to analyse the norms and not just assume that there is only one right way to live.

Keywords; Family, norm critical pedagogy, heteronormative, preschool teachers’ perspective
Nyckelord; Familj, normkritisk pedagogik, heteronormativitet, förskolepedagogers perspektiv

Innehållsförteckning

1 Inledning	4
1.1 Bakgrund	4
1.1.2 Kärnfamiljen är inte alla barns verklighet	4
1.1.3 Styrdokumentet och förskolan	5
1.1.4 Fördomar och osynliggörandet av regnbågsfamiljer	6
1.2 Syfte	7
1.3 Frågeställningar	7
2. Teori	8
2.1 Queerteori	8
2.2 Heteronormativitet	8
2.3 Normkritisk pedagogik	9
3. Tidigare forskning	10
4. Metod och genomförande	14
4.1 Urval och datainsamling	14
4.2 Pedagogerna	15
4.3 Intervjuer	16
4.4 Kritik av metod, urval och källor	17
4.4.1 Metod- och urvalskritik	17
4.4.2 Källkritik	18
4.5 Val av analysmetod	19
4.6 Forskningsetiska principer	19
5 Resultat och analys	21
5.1 Familj	21
5.2 Fördomar och attityder	24
5.3 Material – alla ska bli sedda	31
5.4 Pedagoger som enad front	34
5.5 Normkritiskt förhållningssätt	36
6 Avslutandediskussion och slutsatser	38
6.1 Pedagogerna och deras arbete med HBT-frågor och normkritiskt förhållningssätt	38
6.2 Familj – vilka räknas och vilka syns?	40
7 Käll- och litteraturförteckning	42
7.1 Tryckta	42
7.2 Otryckta	43
Bilaga 1	44

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Valet av denna studie gjordes i hopp om att få en större inblick på hur man som förskolepedagog kan arbeta med ett normkritiskt förhållningssätt för att se till att inkludera regnbågsfamiljer i den dagliga verksamheten. Jag önskar även att denna studie kan användas som inspiration åt andra pedagoger som önskar att arbeta på ett sätt som inkluderar fler barn och familjer, även de som faller utanför kärnfamiljnormen.

I en intervju av Maria Sveland (2008) säger Yvonne Hirdman som är professor i historia, att i vårt samhälle finns det en paradox, att kärnfamiljsromantiken inte speglar verkligheten (Sveland, 2008).

1.1.2 Kärnfamiljen är inte alla barns verklighet

Tillsammans med att det svenska samhället moderniseras så gör även det svenska familjemönstret det. Psykologen samt doktoranden Anna Malmquist, Margareta Hydén & Karin Zetterqvist Nelson (2012) som är professorer i socialt arbete och genuspsykologi, menar att i dagens samhälle finns det en stor variation av hur en familj kan se ut. Detta menar dem kallas för den moderna familjen, där mångfalden är central. I den moderna familjen representeras bland annat regnbågsfamiljen. Begreppet regnbågsfamilj innehåller en mängd olika former av familjer som; samkönade par med barn, fyrklöversfamiljer¹, adoptiv- och fosterföräldrar med fler. När jag använder mig av begreppet regnbågsfamilj i denna uppsats refererar jag till samkönade familjerelationer., detta har jag valt för att kunna avgränsa mitt material och studie samt för att kunna ge fokus till de centrala teman i uppsatsen.

Margareta Bäck–Wiklund är professor i socialt arbete och menar att mindre än två tredjedelar av alla barn (0-17år) i Sverige lever i en traditionell kärnfamilj, med en mamma och pappa (2012, s.40). Men detta innebär även att över en tredjedel av alla barn i Sverige bor med en annan familjekonstellation än den traditionella kärnfamiljen. Trots detta menar Malmquist, Hydén & Nelson att det än idag är den traditionella kärnfamiljen med det heterosexuella föräldraparet som är det normativa idealet i vårt samhälle. Det är bland annat

¹ Ett manligt par (eller en ensamstående man) kan tillsammans med ett kvinnligt par (eller en ensamstående kvinna) få barn gemensamt i ett delat föräldraskap.

regnbågsfamiljen som utmanar den heteronormativitet som råder i samhället men det innebär inte att den är mindre verksam, eftersom majoriteten av samhället fortfarande håller normen vid liv (Malmquist, Hydén & Nelson 2012, s.139,150-151). För att ytterligare utmana heteronormativiteten som råder i samhället är det relevant och viktigt att personal på förskolor får kunskap om olika typer av familjemönster. Detta är en grundläggande förutsättning för att allt fler barn och familjer ska kunna känna sig uppmärksammade och accepterade på förskolan, oavsett vilket familjemönster de identifierar sig med. Med heteronormativitet syftar jag till den tvåkönsnorm som råder i samhället, ett ideal som är socialt konstruerat. Konsekvensen av heteronormativiteten är att det bildas förväntningar, där du som person förväntas agera efter ditt biologiska kön samt att samhället utgår från att heterosexualitet anses vara det ”normala” och eftertraktade. Detta menar Fanny Ambjörnsson (2006, s.52-53) som är forskare inom genusvetenskap, leder till att det som avviker från normen ofta betraktas som oönskat och avvikande. Med normer menar jag de idéer och föreställningar som råder i dagens samhälle om vad som anses vara normalt. Normer presenterar uppfattningar om att det existerar normaliteter och avvikelser, det som faller utanför normen ses som avvikande. Jag kommer att ge en djupare beskrivning om dessa begrepp senare i avsnittet för teori.

1.1.3 Styrdokumentet och förskolan

Enligt läroplanen för förskolan 98 (Lpfö 98) ska pedagoger arbeta för att motverka traditionella könsroller, könsroller och normer. Det är de vuxna på förskolan som ständigt ska vara förebilder för barnen. Det ingår i deras roll som pedagog att uppmuntra och främja barnens förmåga att kunna känna medkänsla och kunna leva sig in i andra människors situationer. Som vuxen och pedagog ska du tydligt förmedla att ingen får kränkas för sin egen eller närståendes sexuella läggning (Skolverket, 2010). Även i förskolans likabehandlingsarbete är det från och med 1 januari 2009 förbjudet att diskriminera ett barn för dess könsöverskridande identitet, uttryck eller ålder. Detta gäller även barnens anhöriga, ett barn ska inte få diskrimineras eller trakasseras för en anhörigs identitet (DO, 2009).

Med Lpfö 98 som grund kan det tolkas som att alla vuxna och pedagoger som arbetar på förskolor bör aktivt arbeta med dessa frågor. Frågan återstår dock om alla förskolor arbetar för att motverka heteronormativitet trots att det framgår i våra styrdokument att pedagoger aktivt ska arbeta för att motverka traditionella könsroller och normer.

Inga Wernersson som är professor i utbildningsvetenskap menar att förskolan ofta reproducerar de orättvisor som råder i samhället (2006, s.13). Trots det som står i

styrdokumenten är det fortfarande en stor del av förskolorna i Stockholm som reproducerar och behåller bilden av den traditionella heterosexuella kärnfamiljen som den norm som borde eftersträvas. Detta påvisar Hulth och Ingelsson (2006) från Södertörns Högskola i sitt utredningsarbete "Det osynliga regnbågsbarnet på förskolan". Resultatet av deras enkätundersökning av totalt 229 förskolepersonals svar visade att hela 80 procent av personalen som arbetar på förskolorna har mycket lite eller nästan ingen kunskap alls om regnbågsbarn och deras familjer. Endast 11 procent av alla som svarade hade tagit upp och pratat om regnbågsbarn på förskolan. Med detta som bakgrund kan man som vuxen och pedagog anse att det skulle behövas mer utbildning om olika typer av familjekonstellationer för att pedagoger på förskolor ska kunna känna sig trygga i sitt vetande om hur de ska bemöta alla typer av familjer. Bristande kunskap om regnbågsbarn kan leda till diskriminering och mobbning säger Ann-Katrin Bergström i en intervju av Gunilla Österlund (2006) i Sveriges radio. Ann-Katrin är projektledare för projektet *Regnbågsbarn* som har till syfte att se till att inget barn hamnar utanför på förskolan. Bergström menar att mer traditionella förskolor har en attityd om att det inte ska pratas om regnbågsfamiljerna på förskolan, "Man ska inte prata om den här familjen, man ska inte prata om familjens kärlek, familjens sammansättning, den får ingen plats" säger hon i intervjun. Genom att inte prata och erkänna regnbågsfamiljer blir det en indirekt kränkning menar Bergström. Hon säger att hon känner till fall där barnet till homosexuella tvingats byta förskola för att mobbningen blivit för mycket att hantera (Österlund 2006).

1.1.4 Fördomar och osynliggörandet av regnbågsfamiljer

På senare tid har en del förskolor börjat ta initiativ för att motverka denna typ av norm genom att arbeta med normkritisk pedagogik, homo- och bisexuella samt transpersoner- (HBT) frågor eller väljer att bli HBT-certifierade. Med normkritisk pedagogik menas att i rollen som pedagog ska det finnas ett förhållningssätt som lägger fokus på vilka processer som finns som skapar normer samt att våga utmana normerna genom att ha ett normkritiskt förhållningssätt till dem. Jag kommer ge en mer omfattande förklaring om detta i avsnittet som behandlar teori. HBT-certifieringen har samtidigt väckt blandade känslor hos allmänheten. De två första HBT-certifierade förskolorna i Stockholm har blivit hotade av uppretade medmänniskor och det finns vissa människor i våra samhällen som får för sig att förskolans certifiering och arbetssätt utvecklar homosexualitet genom deras påverkan på barnen, menar Lotta Rajalin som är förskolechef på förskolorna i en intervju av Sara Choghrich i P4 Radio Stockholm den 31 juli 2013 (Choghrich, 2013).

Jag har valt att undersöka och intervjua fem pedagoger som jobbar på två förskolor som aktivt arbetar med HBT- frågor, genom att vara HBT-certifierade eller som var med i projektet *Barn i regnbågsfamiljer*. Detta är ett projekt som startades av Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas och transpersoners rättigheter (RFSL) år 2009 i samarbete med Vardagens Dramatik, BRIS, Nacka kommun, Lärarförbundet, Kommunal och Skolverket. Detta projekt skulle fungera som utbildningsmaterial åt förskolor, för att hjälpa pedagogerna i sitt arbete att se till att alla barn ska kunna bli sedda och accepterade på förskolan. Jag har valt dessa två förskolor för att de har visat intresse och engagemang för att aktivt jobba med HBT-frågor samt med ett normkritiskt förhållningssätt. Förskolorna och pedagogerna jag har valt till min studie vill utmana den rådande heteronormativitet som finns i samhället genom att arbeta med dessa frågor på ett sätt som inkluderar fler typer av familjer och barn än bara de som faller innanför normen. Dessa två förskolor har på eget initiativ valt att bli HBT-certifierade eller valt att gå med i projektet *Barn i regnbågsfamiljer*. Detta eftersom de anser att det är viktigt att vara medveten och uppmärksam kring dessa frågor, för att kunna arbeta på så vis att alla familjer och barn ska kunna känna sig sedda och speglade i förskolans verksamhet.

1.2 Syfte

Syfte med denna uppsats är att undersöka vilka attityder, normer och värderingar som kan finnas om regnbågsfamiljer på förskolor, utifrån berättelser av pedagoger som arbetar på förskolor som är HBT-certifierade eller aktiva i sitt normkritiska arbete.

1.3 Frågeställningar

För att besvara mitt syfte kommer jag att använda mig av följande frågeställningar:

- Hur ställer sig dessa förskolepedagoger som intervjuats, inför att arbeta med HBT-frågor samt ett normkritiskt förhållningssätt?
- Varför anser dessa pedagoger att det är viktigt att motverka diskriminering och kränkning av olika typer av familjekonstellationer redan i förskolan?
- Hur ser pedagogerna på begreppet familj och hur representeras mångfalden av familjer i deras material?

2 Teori

2.1 Queerteori

Queerteori består av ett tankesätt som menar att frågor rörande genus och sexualitet inte är självklara utan snarare komplexa frågor som är socialt skapade i den meningen att de är påverkade av samhällets ideal och normer (Berg & Wickman 2010, s.23). Eftersom jag har valt att undersöka hur man som pedagog på en förskola, som aktivt arbetar med HBT-frågor samt normkritisk pedagogik kan arbeta för att utmana heteronormativiteten, så är queerteori en bra grund för detta arbete.

Queeteorins bas är att med hjälp av teorin kunna kritiskt analysera de antaganden som samhället utgör som självklara och naturliga när det kommer till relationen mellan genus och sexuellt begär. Med genus menas att kön är socialt konstruerat och att det finns förväntningar och normer som uppmanar människor att bete sig efter sitt kön (Berg & Wickman, 2010). Med hjälp av queerteori vill man alltså utmana tanken om att en person som föds med en fysiologiskt manlig kropp förväntas med självklarhet uppvisa ett maskulint genus och attrahera och åtra en kvinna med en feminin kropp. Istället för att utgå från att det finns ett sätt, det ”sanna” sättet, att leva och uppträda går det med hjälp av teorin kritiskt granska dessa till synes självklara former av att organisera genus och sexuellt begär (Berg & Wickman 2010, s.10-11).

2.2 Heteronormativitet

För denna studie samt för queerteori är det centrala begreppet heteronormativitet. Ambjörnsson (2006, s.52-53) menar att heteronormativitet är den norm som råder i samhällets alla former, i våra institutioner, lagar, relationer, handlingar och förhållningssätt. Normen utgår från en föreställning om att heterosexualiteten är det normala och eftertraktade sätt att leva i vårt samhälle och allt som avviker från det ses som oönskat och avvikande. Heteronormativiteten skapar förväntningar om hur de olika könen bör bete sig, som man ska du vara manlig och till exempel vara stark medan som kvinna ska du vara moderlig och känslig (Ambjörnsson, 2006). Detta är intressant för min undersökning eftersom jag genom mina intervjuer talar med pedagogerna om hur de aktivt arbetar för att motverka heteronormativiteten som råder i vårt samhälle och genom det ger barnen fler verklighetsbilder av hur en familj kan se ut. Heteronormativiteten fungerar som ett redskap

för att se vilka familjer som representeras på förskolan samt vilka som osynliggörs, då de faller utanför normen.

Ambjörnsson (2006) menar att heteronormativitet skapar uppfattningar som leder till att det skapas hierarkier i samhället, där vissa grupper av personer anses leva på ett ”naturligt och rätt” sätt medan andra icke heterosexuella tvingas försöka rättfärdiga sitt sätt att leva.

Även Janne Bromseth (2010) som är forskare inom genusvetenskap, menar att heteronormativiteten baseras på principen om att det finns hierarkiska skillnader i samhället där vissa kroppar och livsstilar ses som mer önskvärda än andra. Genom att samhället delas upp i ett ”vi och dem” presenteras vissa människor som avvikande. Hon menar att det är genom våra upprepningar av heteronormativiteten som vi behåller uppdelningen av ett vi och dem. Olika kroppar ges olika rättigheter samt möjligheter och vissa livsstilar ses som mer rättfärdiga än andra. I Sverige är det än idag det vita gifta heterosexuella medelklassparet med barn som ses som den normgivande familjebilden. Bromseth menar att heteronormativiteten även råder i förskolan, där barnen blir mötta av berättelser som talar om för barnen vem de förväntas att bli kära i och hur de bör bete sig i framtiden (Bromseth 2010, s.29-31). Det är detta man vill synliggöra, ifrågasätta och utmana när man arbetar med normkritisk pedagogik. Som vuxen vill man ge barnen hundra möjligheter istället för två, alla ska få vara som de önskar och det borde inte finnas endast ett sant sätt att vara eller leva.

2.3 Normkritisk pedagogik

Normkritisk pedagogik har tagit inspiration i queerteori, att vara normkritisk innebär att man granskar de processer där uppfattningar om normer görs, vad är det som fastlägger vad som ska uppfattas som önskevärda respektive avvikande (Hellman 2013, s.32).

Kevin Kumashiro (2002) som är professorn och utbildningsvetaren, menar att det är nödvändigt att utveckla en normkritisk blick för att det ska vara möjligt att synliggöra de normer som finns för att kunna utmana och förändra dem. Ett sätt att synliggöra de normer som existerar, för att kunna ifrågasätta dem, är att synliggöra det språk som upprätthåller normerna menar Kumashiro, som har gjort en kritiskgranskning av hur institutioner arbetar mot förtryck i undervisning och utbildning. Kumashiro (2002, s.52) menar att språket är ett viktigt verktyg i förskjutningar av normer, de ordval man väljer kan kränka, diskriminera och osynliggöra någon om man inte tänker sig för hur man använder dem. I förskolan kan ett

exempel på hur språket användes i normbrytande syfte vara att använda sig av begreppet föräldrar istället för mamma och pappa eller att man använder begreppet barn istället för pojke och flicka. Någon annan som bygger vidare på denna teori är Maria Rosén (2010) som är magister i pedagogik. Hon menar att normkritisk pedagogik innebär att man i sin roll som pedagog ska vara medveten och ständigt reflekterar kring vilka normer som råder i förskolans verksamhet. Rosén menar även att det är viktigt i rollen som pedagog göra medvetna val när det kommer till vilken typ av material, berättelser, sånger och lekar utförs på förskolan. Detta görs för att kunna erbjuda barnen en variation av möjligheter och verkligheter (Rosén 2010, s.72).

Jag har valt att använda mig av denna teori eftersom den ger pedagoger möjlighet till att se hur heteronormativiteten reproduceras. Med hjälp av teorin kan pedagoger använda sig av ett kritiskt tänkande i sitt arbete kring normer. Det är detta normkritiska förhållningssätt samt praktiska utförande av arbetet med HBT-frågor som jag undersökt i de förskolor som jag besökt samt av de berättelser jag tagit del av. Hur synliggör och ifrågasätter pedagogerna de normer som finns i sitt arbete, för att på bästa sätt kunna erbjuda barnen en större variation av möjligheter i sin utveckling som individer.

3 Tidigare forskning

Här nedan kommer jag att redogöra en del tidigare forskning som gjorts kring regnbågsfamiljer som är viktig för min studie.

Bromseth (2010) skriver tillsammans med övriga författare antologin *Normkritisk pedagogik*. Antologins författare är forskare och praktiker verksamma inom högre utbildning, skolan, ideella organisationer och statliga myndigheter. Tillsammans genom ett gemensamt nätverk och enskilda projekt har de bidragit till att driva utvecklingen inom normkritisk pedagogik framåt. Bromseth menar för att uppnå ett normkritiskt förhållningssätt måste förändringen ske inom dig själv som pedagog. Du måste bli medveten om att det är dina attityder och normer som förs över till barnen. Det är viktigt att känna sig själv och våga erkänna sina misstag och lära sig utav dem. Bromseth menar att i din roll som pedagog finns det frågor som du kan ställa dig, vilka normer förmedlar jag till barnen och till övriga i verksamheten samt hur skulle jag önska att det var och hur kan jag arbeta för att förverkliga det. Hon menar att våga

utmana normer och kritiskt granska sig själv inte är något som är bekvämt, då man måste våga erkänna sina misstag och svagheter, men det är viktigt för att man som pedagog ska kunna arbeta med normkritiskt förhållningssätt på bästa möjliga vis. Fokus bör inte ligga på att det finns ett vi och dem utan snarare undersöka varför det uppstår en uppdelning i huvud taget, vad är orsakerna? (Bromseth 2010, s.41,49).

En annan av antologin, *Normkritisk pedagogik*, författare är Rosén (2010) som menar att även valet av material i förskolan kan ses som ett redskap i ens normkritiska arbete. Som pedagog är det viktigt att tänka igenom de val av material, vilka sånger man sjunger, böcker man läser, lekar man leker osv. för att pedagogerna ska kunna förmedla olika verklighetsbilder till barnen. Genom detta kan man som pedagog arbeta för att synliggöra normer samt prata om att det finns olika uppfattningar och attityder kring dessa tillsammans med barnen. Detta skapar en gemenskap mellan pedagoger och barnen. Rosén menar att det är viktigt att vuxna inte föreställer sig att barn lever i en värld för sig, utan de lever i samma värld som oss vuxna och det är därför viktigt att man tillsammans med barnen lär sig se normer och våga ifrågasätta dem (2010, s.72).

Att heteronormativiteten råder i förskolans samt att det finns brist på kunskap om regnbågsfamiljer framgår tydligt i Maria Hulth och Ninnie Ingelssons utredningsarbete (2006). Hösten 2005 startade Stockholm Stad ett projekt som fick namnet *Regnbågsbarn*. Projektets syfte var att minska fördomar i förskolan kring barn till homo- bisexuella (HB) föräldrar. Hulth och Ingelsson (2006) fick till uppgift att kartlägga hur personal på 17 förskolor i Stockholm hanterar barn med HB föräldrar samt att utreda deras förutsättningar för att bli synliggjorda. Detta resulterade i deras utredningsarbetet *Det osynliga regnbågsbarnet på förskolan (2006)*. Hulth och Ingelsson gjorde en enkätundersökning på 24 olika förskolor i olika stadsdelar runt om Stockholm där totalt 229 förskolepersonal svarade. Som jag nämner i inledningen visade denna studie att majoriteten av personalen på de undersökta förskolorna hade mycket lite eller nästan ingen kunskap alls om regnbågsfamiljer. Endast en minoritet av personalen hade pratat om regnbågsbarn i överhuvudtaget på förskolan samt att mer än hälften av all personal önskade att få mer kunskap om regnbågsbarn och deras familjer. Det visade sig även att personalen trodde att ca 60 procent av föräldrarna på förskolan hade en negativ inställning till homosexuella. Eftersom jag har valt att undersöka pedagogernas inställning till att arbeta på ett normkritiskt förhållningssätt kring regnbågsfamiljer blir Hulth och Ingelssons (2006) studie väldigt relevant för min egen undersökning. Frågor som deras undersökning tar

upp är hur man på bästa sätt kan arbeta med regnbågsbarn utan att de pekats ut på ett negativt sätt samt hur man kan balansera andra föräldrars negativa åsikter kring homosexualitet. Detta är en av väldigt få studier som gjorts i Sverige kring regnbågsfamiljers situationer på förskolan och en som jag har haft i åtanke medan jag gjort min egen undersökning kring regnbågsfamiljer och pedagogers attityder kring familjebegreppet.

Klara Dolk är fil.dr. i pedagogik och disputerade sin avhandling, *Bångstyriga barn. Makt, normer och delaktighet i förskolan (2013)*. Hennes studie bygger på ett etnografiskt fältarbete där hon under ett år följde en förskolas arbete kring barns rättigheter, likabehandling och genuspedagogik. Syftet med studien var att se vilka maktförhållanden som uppstår inom förskolans värdegrundsarbete. Hon ville även se vilka förväntningar som fanns från samhället på barn och vuxna samt vad som sker när barn eller vuxna vill skapa något nytt och gå utanför normens ramar. I sin avhandling kom hon fram till att pedagoger ofta undviker konflikter men att det inte gynnar någon i längden. Hon tar även upp situationer där pedagogerna är rädda för att ta upp ämnen som kön och sexualitet med barnen. Detta är något som även försiggick i Hulth och Ingelssons studie (2006). Men Dolk menar att istället för att pedagogerna säger att kön inte spelar någon roll kan de involvera barnen och prata om varför det spelar eller inte spelar någon roll. Denna studie är relevant för min undersökning då jag undersöker pedagogernas förhållningssätt till HBT-frågor som berör ämnen som kön och sexualitet. Och som Dolk menar är det viktigt att involvera barnen i dessa ämnen och tala med dem varför eller om kön spelar roll. Detta är även något som pedagogerna som jag intervjuat möter i sitt arbete.

Anna Sofia Lundgren (2008) är doktor i etnologi och har gjort en undersökning om lärares normer och hur de påverkar undervisningen och eleverna. Lundgren menar att det är viktigt att lärare är medveten om vilka normer som de har för att undvika att ens egna uppfattningar hindrar en från att kunna inkludera alla i skolan. I hennes studie visade det sig att heteronormativiteten var rådande i skolan och att det blev allt tydligare när någon bröt den. Som till exempel när någon talade om sin samkönade partner sågs det som något som inte borde talas om öppet, medan en heterosexuell lärare inte väckte några tankar när hen talade om sin partner av motsatt kön. Lundgrens studie är relevant för min egen undersökning då pedagogers attityder och normer påverkar deras arbete och har inflytande på hur de bemöter olika typer av individer och familjer. Förutfattade meningar kan skapa fördomar om man inte

är medveten om sina egna normer. Detta menar Lundgren (2008) är väldigt viktigt för en som lärare att vara medveten om, då man är en förebild för eleverna.

Anette Hellman som själv arbetat som förskollärare i många år och är nu forskare inom genus, har skrivit *Vardagsliv på förskolan ur ett normkritiskt perspektiv*. I sin avhandling har hon undersökt hur kön konkret skapas genom sociala processer i förskolan. Resultatet av hennes fältundersökningar visar hur pedagoger på förskolan ständigt ska dela upp barnen i olika slags kategorier som efter kön och ålder. Hon menar att som pedagog bör man istället eftersträva ett arbetssätt som är inkluderande och stärker ett gemensamt ”vi- känsla” hos barnen. Som pedagog har man ansvar att se till att alla barnen ska bli inkluderade på förskolan men även att vidga barnens föreställningar kring normaliteter. Denna studie är relevant för min egen då pedagogerna som jag intervjuat har som mål att arbeta med att stärka gemenskapen hos barnen istället för att dela upp dem efter olika kategorier så som efter kön, ålder, etnicitet och så vidare. Pedagogerna i min studie vill uppnå ett normkritiskt arbetssätt som granskar processerna som delar upp oss i ett ”vi och dem”. Detta kan även kopplas till Hellmans (2010) andra avhandling *Kan Batman vara rosa?* I denna avhandling skriver hon om hur normer skapas och upprätthålls av både barn och pedagoger på förskolan. Normerna som råder på förskolan visar att det finns föreställningar om hur flickor och pojkar bör bete sig efter deras kön. Studien visade att det fanns stereotypa uppfattningar om hur kön bör utformas och att dessa styrdes en viss del av förskolans verksamhetsplanering. Studien visade även att barn som vågade pröva eller tillskrevs andra positioner som inte tillhörde den typiska könsdelningen ansågs som avvikande. Men Hellmans studie visade att barn i förskolan bygger upp sina egna sociala rum där de smiter undan de påtvingade normerna. I deras egna sociala rum är det leken och fantasin som drar vart gränsen ska gå och inte deras kön. Hellman menar att barn ofta känner sig trygga i barngruppen och att det är pedagogens uppgift att skapa en miljö som är inkluderande för alla och där barnen ska våga pröva nya könsmonster. Denna studie kan jag koppla till min undersökning då pedagogerna som jag intervjuat arbetar för att skapa en miljö där barnen har möjlighet att våga testa nya könsmonster om de önskar det. Även uppdelningen av ett vi och dem är relevant för min studie då man inom normkritisk pedagogik analyserar och ifrågasätter de processer som skapar denna uppdelning.

Martinsson & Reimers är professorer i genusvetenskap och pedagogiskt arbete och skriver i deras bok ”Skola i normer”, om hur elever och lärare utmanar och upprätthåller normer. Martinsson & Reimers menar att man inte bör förutsätta att barn kommer att välja ett

heterosexuellt familjeliv och därför bör man som pedagog ge barnen möjlighet att känna att de lika väl kan definiera sig som HBT- personer och att det inte är ovanligare än att vara heterosexuell (2008, s.101). Detta är relevant för min studie i den meningen att pedagogerna genom sitt arbete med HBT-frågor och normkritisk pedagogik, vill ifrågasätta att det endast ska finnas ett sant sätt att leva, de vill istället erbjuda barnen fler möjligheter. Detta menar även Bozett som i sin studie tar upp att det är bland annat de homosexuella familjebildningarna som bryter normen av den heteronormativa kärnfamiljen. Det är inte bara den sexuella läggningen som skiljer sig mellan de olika familjeformerna utan det är även att regnbågsfamiljer kan se ut på flera olika sätt. Det kan vara ett lesbiskt par, gay par, ett lesbiskt par som har barn tillsammans med en heterosexuell man eller ett lesbiskt par som har barn tillsammans med ett gay par, valmöjligheterna är många och de går alla emot den heteronormativitet som råder i samhället menar Bozett (1987 s.166).

Malmquist, Hydén & Zetterqvist-Nelson skriver i antologin "Nätverksfamiljer", om studier kring regnbågsfamiljer som visar att det finns så många olika former av familjer och konstellationer. Det är därför viktigt att vuxna som jobbar inom förskolan har god kunskap om olika typer av familjebilder så att de kan se till att alla barn oberoende av familjesituation ska kunna känna sig trygga, sedda och accepterade på förskolan (Malmquist, Hydén & Zetterqvist-Nelson 2012, s.151). Det är detta jag vill undersöka i min studie med hjälp av mina intervjuade pedagogers berättelser, hur de arbetar med HBT-frågor för att se till att alla barn blir sedda och återspeglade i förskolans verksamhet.

4 Metod och genomförande

I detta avsnitt kommer jag börja med att beskriva val av metod samt motivera valet med hjälp av olika typer av litteratur kring kvalitativa studier.

4.1 Urval och datainsamling

Jag valde att använda mig av kvalitativa intervjuer som metod för att få en insikt om hur förskolepedagogerna tänker, känner och upplever deras arbete med HBT-frågor och normkritisk pedagogik.

Inför mitt val av informanter stötte jag på lite hinder, eftersom de förskolor jag först hade tänkt intervjua och observera inte ansåg att de hade tid för att ställa upp. Jag fick därför ändra mitt syfte från att vara mer inriktat på HBT-frågor och HBT-certifiering till ett mer öppet syfte och område som kunde besvaras med hjälp av fler förskolor. Jag tog kontakt med en HBT-certifierad förskola via telefon och de gick med på att ställa upp för en intervju samt att jag fick komma och besöka deras verksamhet. Men jag var i behov av fler förskolor som skulle kunna tänka sig vara medverkande i min studie och då fick jag reda på projektet *Barn i regnbågsfamiljer*. Jag kontaktade grundaren till projekten och tack vare hennes hjälp fick jag kontaktuppgifter till förskolor som hade visat stort intresse för att arbeta med HBT-frågor och med ett normkritiskt förhållningssätt. Som tur svarade samtliga förskolor att de var intresserade av att jag skulle komma till dem. Jag fick sedan göra ett urval av förskolorna och valde endast en av dem. Jag valde den förskolan som jag först fick kontakt med och eftersom jag redan hade kontakt med en HBT-certifierad förskola behövde jag inga fler informanter. Genom mail fick jag kontakt med mina informanter och bestämde datum för att träffas.

Till slut intervjuade jag fem stycken förskolepedagoger från två olika förskolor, två stycken från en HBT-certifierad förskola och tre stycken från en förskola som aktivt jobbar med ett normkritiskt förhållningssätt samt varit inblandade i projektet *Barn i regnbågsfamiljer*. Jag har valt dessa två förskolor för att ta reda på hur samt varför de valt att arbeta med HBT-frågor. Mitt syfte med denna uppsats är att undersöka vilka attityder, normer och värderingar som kan finnas om regnbågsfamiljer utifrån berättelser av pedagoger som arbetar på förskolor som är HBT-certifierade eller aktiva i sitt normkritiska arbete. Jag har valt att referera till samkönade par när jag använder mig av begreppet regnbågsfamiljer. Jag är medveten om att detta val kan ses som exkluderande mot de övriga familjeformerna som ingår i begreppet regnbågsfamilj. Jag önskar att jag kunde inkludera alla typer av familjer i begreppet regnbågsfamiljer i min studie, men jag gjorde detta val för att min studie samt material hade blivit för brett samt att jag inte har haft tillräckligt med tid för en undersökning av dess bredd.

4.2 Pedagogerna

I detta avsnitt kommer jag att ge en kort presentation av samtliga pedagoger som medverkande i mina intervjuer, observera att deras namn är pseudonymer.

Freja är utbildad förskolelärare och har jobbat som lärare sedan 2009, då hon blev färdigutbildad men hon har även jobbat med barn innan det. Hon är utbildad som lärare mot äldre åldrar egentligen men hon har valt att arbeta på förskolan.

Monica är utbildad förskolelärare i förskola samt grundskolans tidigare år. Hon har arbetat som förskolelärare i totalt elva år och fem år som lärare. Det var Monica som år 2009 var den som medverkade i projektet *Barn i regnbågsfamiljer*, som sedan ledde till att hon och Freja startade det normkritiska arbetet på förskolan där de jobbar.

Michaela är utbildad förskolelärare i förskola samt grundskolans tidigare år. Hon har arbetat som lärare sedan 2010 men även innan hon utbildade sig. Hon jobbar tillsammans med Freja och Monica på en förskola som medverkat i det normkritiska projektet *Barn i regnbågsfamiljer*.

Carmen är utbildad förskolelärare och har jobbat sedan 1980 med barn. Hon arbetar på en HBT-certifierad förskola.

Sara är utbildad förskolelärare som har jobbat sedan 1992 med barn. Hon arbetar tillsammans med Carmen på en HBT-certifierad förskola och de gick HBT-certifieringen tillsammans.

4.3 Intervjuer

Som jag nämner ovan har jag valt att använda mig av en kvalitativ metod som har hjälpt mig att få en större helhetsbild av vad pedagogerna menar, känner och har upplevt. Denna metod skapar en närhet mellan mig som intervjuare och pedagogerna som informanter, då de får en chans att personligen berätta om deras uppfattningar kring ämnet i frågan (Holme & Solvang 1997, s.76). En annan fördel med att göra kvalitativa intervjuer är att som intervjuare kunna anpassa frågorna samt följdfrågorna som man ställer utefter varje enskild individ och situation. Detta är något som inte är möjligt att göra genom en kvantitativ formulärundersökning (Eriksson- Zetterquist & Ahrne 2011, s.40).

Jag har använt mig av ostrukturerade intervjuer (Stukát 2005, s.39) där jag hade tydliga ämnen och frågor som jag ville beröra. Jag valde att använda en bandspelare för att jag inte skulle missa något som informanterna berättade, jag fick samtliga pedagoger samtycke för

detta. Det gav mig en chans att vara mer närvarande i intervjuerna, då jag inte behövde anteckna under hela intervjun som hade försämrat kontakten med pedagogen. Genom intervjuernas gång anpassade jag mina frågor efter varje enskild pedagog eftersom jag har velat fånga upp deras personliga upplevelser, attityder, tankar och värderingar kring deras arbete. Jag hade en frågeguide, som finns som bilaga, med tänkta frågor som jag kunde använda mig av. Dessa frågor har jag valt för att på bästa sätt kunna besvara mitt syfte och frågeställningar och för att få en större inblick över pedagogernas tankar och attityder kring ämnet regnbågsfamilj och normkritisk pedagogik. Jag ville ta reda på hur informanten upplevde sitt arbete kring dessa frågor genom att intervjua dem med hjälp av att ha öppna frågor blandat med personliga och mer djupgående frågor. Detta gjorde jag för att försöka täcka ett så stort informationsområde som möjligt, denna metod kallas även för en semistrukturerad intervju upplägg (Stukát 2005, s.39).

Stukát (2005, s.40) påpekar att det är viktigt att utföra intervjun på en plats som ska kännas trygg för båda parterna och att det är informanten som bör välja plats. Det var precis det jag valde att göra, jag åkte till informanternas arbetsplats där de fick välja en lugn och trygg miljö där vi kunde utföra intervjun. Det skapade en god stämning och gav oss möjligheten att tala ostört för att få det bästa resultatet. Samtalen varade från ca en halv timme till lite mer än en timme. Jag har valt att korrigera citatens grammatiska uppbyggnad till en viss del. Detta har jag gjort eftersom jag anser att det inte ändrar citatets budskap, men att man genom detta undviker talspråk som kan ses som mindre önskvärt i en vetenskaplig text. Jag har även valt att använda mig av vissa pedagogers citat mer än andras i syfte med att de sagt något som varit relevant för flera av pedagogerna. Jag är även medveten om att vissa delar av resultat och analysavsnittet är längre än andra, detta är för att de teman besvarar flera av mina frågeställningar och kräver mer utrymme i analysen.

Jag hade tänkt komplettera mina intervjuer med observationer för att se ifall regnbågsfamiljer representerades och speglades i förskolans miljö och material, då det hade gett mig insikt i hur pedagogernas tal om sitt arbete omsätts i praktiken. Dock valde jag bort att genomföra observationerna då tiden för utförandet blev för begränsat. Hade jag haft mer tid hade jag önskat kombinera mina intervjuer med flera observations tillfällen.

4.4 Kritik av metod, urval och källor

4.4.1 Metod- och urvalskritik

Holme & Solvang (1997, s.79) menar att genom kvalitativa metoder kan forskaren få en större helhets syn och bättre förståelse för individers tolkningar av ett fenomen. Detta skapar en närhet mellan intervjuaren och informanten men det kan även påverka resultatet, eftersom vilken information som blir central är beroende av vem som är informationskällan (ibid, s82). En av fördelarna med kvalitativa metoder men som också kan ses som en nackdel, är just denna närhet som skapas. Denna närhet erbjuder forskaren att få en större inblick i det unika i situationen men det skapar samtidigt en risk för att forskaren tolkar upplevelserna av situationen felaktigt. I ens roll som forskare är det viktigt att ha i åtanke att ens förväntningar kan påverka ens roll som intervjuare och att närheten till informanterna kan leda till att de betar sig annorlunda eller besvarar frågorna efter vad de tror att du vill höra. Holme & Solvang (1997, s.94) menar att en nackdel med kvalitativa metoder kan vara att det vanligtvis undersöks ett mindre antal personer, detta kan tolkas som att det bildas ett för stort tolkningsutrymme för forskaren. Med för stort tolkningsutrymme menas att forskaren kan ha tolkat situationen eller informationen felaktigt men även att forskarens egna förväntningar kan påverka ens egen tolkningsförmåga.

När det kommer till min roll som forskare finns det många faktorer som kan ha påverkat informanternas tolkningar och förväntningar på mig, så som att jag är en ung kvinna, utbildad, har utländskt påbrå samt min sociala bakgrund. Holme & Solvang (1997 s.106) menar att man har olika förväntningar på olika personer beroende på personens sociala status. För att intervjun ska fungera på ett bra sätt bör forskaren försöka undvika att sådana förväntningar uppstår. Jag var medveten om dessa nackdelar men valde att tolka dem som mer av en fördel. Närheten till informanterna gav mig en mer personlig och unik möjlighet att få en insyn på pedagogernas egna uppfattningar kring ämnet och deras arbete. Genom att använda mig av ett mindre antal pedagoger som informationskälla erbjuder det mig att se det unika i situationen, jag valde tolkningsdjup över kvantitet i min studie. Jag ansåg att det var svårt att inte inta en delaktig forskarposition i intervjuerna med pedagogerna, men delaktigheten bidrog till att det blev ett öppet klimat där vi kunde samtala om frågorna. Jag ville att pedagogen skulle känna sig bekväma och vilja dela med sig snarare än att känna sig förhörda. Men jag är medveten om att min närvaro och delaktighet kan ha påverkat pedagogernas sätt att uttrycka sig.

4.4.2 Källkritik

Holme & Solvang (1997 s.124) menar att ens källmaterial kan skilja sig i både kvalitet samt innehåll, men att materialet i sig ofta är tillräckligt för att det ska kunna analyseras och diskuteras. Genom att analysera källorna kunde jag innehålls bestämma dem och på så vis tolka dem. Holme & Solvang menar att forskare bör vara medveten om materialets begränsningar. Genom att använda sig av källanalys kan forskaren ställa materialet de rätta frågorna för att få ut en hel del användbar information.

Till valet av mina källor har jag använt mig av källanalys för att ta fram källor som var vetenskapliga och trovärdiga. För att ta redan på om källorna var användbara gjorde jag en yttre analys som innebär att jag jämförde mina källor med andra, då mina källor hade hög grad av överensstämmelse med de andra kunde jag dra slutsatsen att mina källor hade stark trovärdighet. Ifall mina källor hänvisade till andra källor i sin studie, sekundärkällor, undersökte jag dessa genom att gå till deras ursprungliga studie. På detta sätt har jag försökt att använda mig av mesta dels primärkällor för att öka trovärdigheten i mitt material (Holme & Solvang 1997, s.132,135).

4.5 Val av analysmetod

Att analysera kvalitativt material handlar om att finna mönster och olika sammanhang i sitt material. Efter att ha läst igenom mina intervjuer transkriberade jag samtliga intervjuer i sin helhet för att få en helhets syn över vad pedagogerna sagt. Genom att läsa mitt material flera gånger kunde jag se det mer som en helhet och började se gemensamma ämnen som togs upp i intervjuerna samt vad som var relevanta för min studie. Jag valde därför att använda mig av tematisering som metod för att analysera mitt material. Med tematisering menas att jag delat in intervjumaterialet i fem olika teman som var gemensamma för samtliga intervjuer. Detta hjälper både mig själv och läsaren att enklare förstå innehållet i detta avsnitt. Dock utgör tematisering endast en del av analysen men genom att lära känna mitt intervjumaterial och analysera det har hela analysprocessen utförts, genom att slutligen komma fram till olika påståenden och slutsatser (Öhlander 2011, s.275-279).

4.6 Forskningsetiska principer

Jag kommer nu att presentera fyra grundläggande krav som jag använt mig av som Vetenskapsrådet (1990) har tagit fram som forskningsetiska principer för humanistisk-

samhällsvetenskaplig forskning. Dessa fyra grundläggande krav är: informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet. Jag kommer att ge en kort presentation av dessa krav samt beskriva hur jag använt mig av de i mina intervjuer och med mina informanter.

Informationskravet innebär att forskaren ska informera informanter om undersökningens syfte. Informanterna har rätt till att när som helst under studiens gång avsäga sin medverkan (Vetenskapsrådet 1990). Jag informerade pedagogerna om min studies syfte, hur undersökningen skulle utföras i stora drag och vilken roll jag önskade att informanterna skulle ha i min studie. Informanterna fick information om min studie och vad deras samverkan skulle innebära, detta gav dem chansen att påverka deras villighet att samverka i studien. Jag förklarade för informanterna om vilken roll deras samverkan skulle ha för min studie då den handlar om pedagogers perspektiv på arbetet med normkritisk pedagogik. Och samtliga var villiga att medverka med deras åsikter om respektive tema för studien.

Samtyckeskravet innebär att informanterna bestämmer själva över sin medverkan i undersökningen (Vetenskapsrådet 1990). Jag fick samtliga pedagogers samtyckande om att medverka i min undersökning, fick även samtycke för att få spela in våra intervjuer för att sedan använda det som material till min studie.

Konfidentialitetskravet innebär att informationen om de medverkande i undersökningen ska skyddas så att ingen utomstående ska kunna få tag på dessa (Vetenskapsrådet 1990). Jag informerade samtliga informanter om att deras personuppgifter skulle behandlas med störst konfidentialitet och att de förblir så anonyma som möjligt. Jag har därför valt att ha pseudonymer på mina informanter samt att inte namnge förskolorna.

Nyttjandekravet innebär att den information och uppgifter som samlas in av informanterna endast får användas för forskningsändamål (Vetenskapsrådet 1990). Jag informerade pedagogerna om detta och att materialet jag samlade in endast skulle användas till min studie och inte för icke-vetenskapliga syften.

5 Resultat och analys

I detta avsnitt kommer jag att presentera innehållet i mina intervjuer samt analysera dem. Jag har valt att ha ett gemensamt avsnitt för resultat och analys för att minska upprepningar och ge läsaren en mer sammanhängande överblick av resultatet. Jag har valt att dela upp intervjuinnehållet i fem kategorier, som är: Familj, Fördomar och attityder, Material- alla ska bli sedda, Pedagoger som enad front och Normkritiskt förhållningssätt. Dessa kategorier representerar de genomgående teman som funnits i intervjuerna.

5.1 Familj

I detta tema kommer jag att ta upp vilka föreställningar som pedagogerna haft kring begreppet familj samt vilken plats regnbågsfamiljen har på förskolan. Jag började samtliga intervjuer genom en väldigt öppen fråga till vardera av pedagogerna, *Vad innebär begreppet familj för dig och vad är familj enligt dig?* Pedagogerna gav olika svar men de hade alla en gemensam inställning som var att familjer kan se olika ut. En familj kan bestå av olika konstellationer; storfamiljer, kärnfamiljer, två mammor, två pappor, mormor, kusiner och flera andra former. Men det viktigaste med familjen är att det är ett begrepp laddat med kärlek och trygghet.

En familj är ju inte bara kön, utan det är personer som är nära och ett hem där det finns kärlek. Personerna som vistas där är ju det som är familj. (Sara 2013-10-08)

Jag tänker för det första att familjer kan se väldigt olika ut och att man bestämmer lite själv vilka som är ens familj. Det är inte alls säkert att ens föräldrar eller syskon ingår i ens familj. Det kanske inte heller är de man bor med. Jag tänker att det är ens närmsta lilla klick människor som utgör ens familj, sen om det är ens biologiska föräldrar och syskon eller om det är en mormor och en kusin, det är olika. (Freja 2013-10-18)

Både Sara och Freja menar att det inte är så viktigt hur familjen ser ut, att det finns en stor variation men det viktigaste är att det finns kärlek. Ibland är ens familj inte de man väljer själv och i andra fall kan ens familj bestå av de personer som man valt att omge sig med. Malmquist, Hydén & Zetterqvist-Nelson (2012, s.139,151) menar att i vårt nutida samhälle är det inte möjligt att tala om "familj" i allmänhet och förvänta sig att människor ska förstå

vilken familjekonstellation man talar om. Eftersom det finns en sådan stor variation av familjer konstellationer menar de att man inte bör utgå från att alla har en traditionell kärnfamilj. Det är därför viktigt för en som pedagog att vara medveten om att det finns en stor variation kring hur en familj kan se ut. Det är extra viktigt för en pedagog att vara medveten om det med tanke på att det är ens roll som vuxen och pedagog att se till att alla barn oberoende av familjesituation ska kunna känna sig trygga, sedda och accepterade på förskolan. Detta var något som samtliga pedagoger var ense om.

När vi pratade kring begreppet familj kom det upp hur pass viktigt det var att vara öppensinnad för att familjer kan se olika ut och att man aldrig bör utgå från att man vet hur barnens familjebild ser ut. Genom att vara medveten om att familjebilden inte är den samma för alla barn så utmanar pedagogerna den heteronormativa iden om hur en "riktig familj" bör vara. Hellman (2013, s.144) menar just detta, att förändringsarbetet måste börja med pedagogernas bild av hur en familj bör vara för att kunna nå ett normkritiskt förhållningssätt. Genom att dessa pedagoger inte utgår från att det finns en sann och slutgiltig bild av vad och hur en familj bör vara så synliggör de heteronormativiteten och utmanar den genom att lyfta fram andra konstellationer av familjer som bryter denna norm. Detta tyder på att pedagogerna har ett normkritiskt förhållningssätt till sina uppfattningar kring begreppet familj.

Enligt läroplanen för förskola Lpfö 98 (Skolverket, 2010) ska pedagogerna uppmuntra barnens förmåga till att känna medkänsla och kunna leva sig in i andras människors situationer. Genom att tala om och representera alla barns verkligheter och inte bara den traditionella kärnfamiljsbilden ger pedagogerna barnen möjligheten till att förstå hur andra lever och att det finns olika sätt som man kan vara familj på. Om man som pedagog inte vet sedan innan hur ett barns familj ser ut så ska man inte utgå från att barnet bor med en mamma och pappa då detta kan vara en misstolkad bild av barnets verklighet. Detta är något som Sara och Carmen tänker extra mycket på nu, speciellt efter att de gått HBT-certifieringen. Den största förändringen skedde i deras sätt att bemöta familjer.

Det vanligaste är väl att ha en mamma och en pappa men man får ju tänka sig för i förskolesammanhang, så jag brukar alltid fråga "vilka är det som bor hemma hos dig?" och inte fråga om mammas eller pappas namn om man inte vet vad barnet har för familj. (Carmen 2013-10-08)

Även pedagogen Sara tänker mycket på hur hon bemöter de olika familjerna samt hur hon uttrycker sig för att inte förolämpa eller osynliggöra någon.

I bemötandet så tänker jag till mer nu än innan, på att inte ha en förutfattad mall på familjen. Det tycker jag är den största skillnaden nu att man har en bredare vy av familjebegreppet. För om man har en förutfattad bild av familjen så kan det uppstå en jobbig situation ifall personen sedan säger jag har inte en man utan jag har en fru. Då blir det en jättejobbig situation för alla inblandade. (Sara 2013-10-08)

Båda pedagogerna påpekade att det kunde uppstå jobbiga situationer ifall man utgick från en förutfattad mall på hur en familj bör se ut. Kumashiro (2002, s.52) menar att man bör tänka efter hur man uttrycker sig och använder sitt språk då de ordval man väljer kan kränka och osynliggöra någon. Genom att aktivt välja att använda medvetna begrepp som föräldrar istället för mamma och pappa samt genom att fråga vilka det är som bor hemma hos barnet istället för att utgå från att barnet har en traditionell kärnfamilj, omvärderar pedagogerna på så sätt den heteronormativa innebörden av familj. Genom detta så ger de uttryck för det arbetssätt som används i normkritisk pedagogik. Detta gynnar båda parterna då familjerna blir sedda och man undviker situationer där någon kan känna sig kränkt eller osynliggjord samt att pedagogerna bemötande blir väldigt uppskattat av samtliga. Genom att göra ett aktivt val i att använda begrepp som är mer inkluderande gör det lättare för pedagogerna att undvika sådant. Pedagogerna gör ett aktivt val i att använda begrepp som är mer inkluderande för att pedagogerna inte ska riskera att kränka eller osynliggöra någon. Detta är något som Kumashiro menar är viktigt för i pedagogernas roll, att de ständigt bör vara medvetna om att deras ordval kan antingen reproducera eller bryta normerna.

Pedagogerna la även stor vikt på att inte ha någon förutfattad mall av hur en familj bör vara. Jag frågade samtliga pedagoger vad man som pedagog kan göra för att alla familjer ska kunna känna sig välkomna och uppmärksammade på förskolan.

Just när man tänker på familjebegreppet så ska alla barn och familjer känna sig hemma på förskolan. De ska känna sig representerade i det vi gör, till exempel i barnböcker och sagor. Om man har lite äldre barn och pratar om hur barn blir till så behöver det inte bara vara på ett sätt, som man kanske själv fick höra när man

var barn att det hände när en mamma och pappa tycker om varandra och så. Eller om barnen leker mamma, pappa, barn som är en populär lek, om det till exempel finns två barn som vill vara mamma, så kan man säga att de båda kan vara mammor, att så kan de också vara. Att man hela tiden visar att det här är också en verklighet. (Freja 2013-10-18)

Freja påpekade att detta inte bara var viktigt för de familjer som faller utanför heteronormativiteten utan för alla familjer, då barnen får möjlighet till att växa upp och se hur världen och andra familjer kan se ut. Hon menade att man i sitt liv utanför förskolan väljer vilka man vill umgås med och att man då kanske väljer familjer som har samma värderingar och liknar en själv. Medan på förskolan får barnen och föräldrarna träffa på en mängd olikheter och en större mångfald och det ansåg hon var av stor vikt. Genom att hon flikar in i barnens lek genom att säga att man kan vara fler mammor i en och samma familj så utmanar hon heteronormativiteten och erbjuder barnen fler möjligheter till olika verkligheter. Även Bromseth (2010, s.49) menar att istället för att separera oss genom att skapa ett vi och dem, bör man snarare undersöka varför det uppstår en uppdelning över huvudtaget och vad som är orsakerna. Genom att granska sig själv och hur man framstår som pedagog samt vilka normer man förmedlar, kan man uppnå ett normkritiskt arbetsätt.

Enligt läroplanen för förskolan Lpfö 98 (Skolverket, 2010) så ska förskolan sträva efter att varje barn ska utveckla förmågan att förstå att alla människor är lika värda. Människors lika värde är oberoende av deras sociala bakgrund, etniska, sexuella läggning eller funktionsnedsättning. Förskolan ska alltså vara en plats där alla är lika värda och kan känna sig sedd och respekterad för den individ den är. Detta var något som pedagogerna i min studie ville uppnå.

5.2 Fördomar och attityder

Då vissa HBT-certifierade förskolor i Stockholmsområdet har möts av motstridigheter och fördomar samt rädsla från omgivningen att förskolans HBT-certifiering och pedagogernas arbete skulle utveckla homosexualitet hos barnen, så var detta ett ämne som kom upp i samtliga intervjuer. Jag frågade pedagogerna ifall de uppfattade att bilden av familj hade förändrats de senaste åren eller om de uppfattade att det fortfarande finns fördomar och negativa attityder mot regnbågsfamiljer.

Jag tror och vet att det finns kvar mycket fördomar och rädslor och att många fortfarande uppehåller heteronormen, tanken om en mamma, pappa och ett barn. Men jag tror också att vyn av familjebegreppet har vidgats de senare åren. Jag kan till exempel se det här på förskolan, för tjugo eller tio år sen kanske man inte tänkte på familjebegreppet lika brett som vi gör idag. (Freja 2013-10-18)

Freja ansåg att heteronormativiten fortfarande är den rådande normen hos många men att med åren har man blivit mer öppensinnad till fler variationer av familjer. Det är fortfarande den traditionella kärnfamiljen med det heterosexuella föräldraparet som är det normativa idealet i vårt samhälle än idag (Malmquist, Hydén & Nelson 2012, s.139). Men Freja anser att hon kan se vissa framsteg gällande familjebilden, detta kan hon även se i förskolans verksamhet där både hon och kollegorna har vidgat sina vyer med åren. Men frågan är om förskolorna är lika accepterande av alla familjebildningar, om pedagogerna skulle bemöta alla med samma acceptans. Då även samkönade par är heteronormativa i den meningen att de ingår i en idealiserad monogam tvåsamhet. Men det man kan fråga sig själv är hur det ser ut på förskolan men även i samhället för familjer som inte uppnått likadan acceptans som de samkönade föräldraparen, som till exempel föräldrar som transidentifierar sig eller familjer som består av tre pappor och två mammor.

När jag frågade samtliga pedagoger vad de ansåg om rädslan över att HBT-certifierade förskolor arbete påstås utveckla homosexualitet hos barnen, var det blandade känslor. Det var en blandning av att tycka att det var så löjligt och att det berodde på okunskap, de kunde förstå att det kunde väcka känslor hos allmänheten men även att de kunde känna sorg över att sådana attityder fortfarande fanns.

Jag tycker att den teorin faller, visst det kanske leda till att fler barn som har gått där vågar leva sina liv som homosexuella tidigare. Eller att de inte känner lika mycket oro om de får ”sådana” känslor, tänker jag. Att barnen inte tänker ”oh hjälp jag är onormal”. Barn som växer upp med jätte homofoba föräldrar kan ju bli homosexuella så om det bara skulle handla om vart man växer upp så skulle folk inte bli homosexuella om de inte växte upp med homosexuella föräldrar Det hela är ju så kort tänkt, sen kan ju jag tänka att värre saker kan ju hända med mina barn... (Freja 2013-10-18)

I detta citat anser Freja att teorin om att HBT-certifierade förskolor skulle utveckla homosexualitet faller då barn kommer att vara homosexuella oberoende vilken förskola de gått på. Hon menar att barn som går på en HBT-certifierad förskola kanske kan känna sig mer accepterade för den person som de är, oberoende av sexuell läggning och möjligen vågar att ”komma ut” tidigare än om de hade gått i en ”vanlig förskola”. Då målet med en HBT-certifierad förskola är att man aktivt ska arbeta med att utmana de stereotypa normer som samhället har för att se till att alla ska känna sig välkomna och sedda. Samtidigt säger hon att värre saker kan hända hennes barn, detta kan man tolka på två sätt. Antingen att det finns en viss bakomliggande heteronormativitet i uttalandet som kan uppfattas som att barnen borde välja ett heterosexuell läggningen men om de skulle bli icke heterosexuella så skulle det inte vara det värsta som skulle kunna hända. Men det kan även tolkas som att hon menar att det finns viktigare saker än barns sexualitet, det viktiga är barnets välmående och att barnet är nöjd med sig själv.

Men det är först när det blir så där extremet, som en del kan tycka, när man börjar prata om ett könsneutralt pronom eller sådana saker då blir det för jobbigt för den del människor. Och det här med att främja homosexualitet, ja fast vi går ju varje dag och främjar heterosexuallitet, trots att det i slutändan bara handlar om kärlek. I det här läget med så här små barn handlar det framför allt om att inte fokusera så mycket på sexualitet överhuvudtaget. Barn har sin sexualitet men det handlar ju oftast inte det som vi tänker som sexualitet och kärlek. Utan de har kompisar och massa kärlek att ge till oss alla, det är inte svårare än så. Men jag förstår och jag vet att de har fått hot och allting men jag tror att det är för att det blir så uttalat, då slår det an hos folk. (Monica 2013-10-24)

Det kan tolkas som en viss dubbelhet i pedagogernas citat, de kunde förstå att allmänheten kunde vara motstridiga mot ett mer normkritiskt förhållningssätt samtidigt som de själva anser att man bör arbeta på ett sådant vis. Pedagogerna tog även upp att det var viktigt för förskolan att agera som en motvikt till samhället. Det kan tolkas som att Monica till en viss del håller med om att det kan anses vara extremt att arbeta med könsneutralapronom men att hon även kunde förstå att allmänheten kunde anse att det var överdrivet att arbeta på detta vis. Fler av pedagogerna tog upp att deras arbete blev extra viktigt eftersom samhället är så extremt och överdrivet åt det andra hållet. Monica menade att eftersom samhället främjar

heterosexualitet varje dag leder det till att barnen ständigt får input av detta. Därför blir det extra viktigt att förskolan ska agera som en motvikt till samhället och vara en plats för alla och inte bara för dem som faller in i normen menade Monica. Detta var något som kom fram i de flesta av intervjuerna och motiverade pedagogerna till att fortsätta arbete med dessa frågor. Även Hellman (2013, s.143) menar att man som pedagog har en möjlighet till att erbjuda barnen en annan syn på vad kön kan vara och lära dem att bortse från de stereotypa normerna som finns kring kön. Det är detta som pedagogerna i mina intervjuer vill ta tillvara på, möjligheten att förändra. De vill erbjuda barnen fler möjligheter än två och visa dem fler verkligheter än den som styrs av de normer som finns i samhället.

Jag frågade samtliga pedagoger vad de ansåg om HBT-certifieringen och om de skulle önska att genomgå denna utbildning, alla uttryckte sig att de jättegärna skulle vilja att deras förskola skulle bli HBT-certifierad. Det skulle ge dem mer ”kött på benen” och hjälpa dem till att bli ännu bättre på att inkludera alla barn och familjer. Pedagogerna Carmen och Sara som redan har genomgått denna utbildning var väldigt tacksamma för vad de hade lärt sig och menade att det var något de kunde rekommendera alla förskolor att göra. Sara som gått HBT-certifieringen, uttryckte sig så här när jag frågade henne om certifieringen behövs och om det skulle vara något för alla förskolor:

Jag tror att det håller på att förändras i samhället så det kanske inte kommer behövas någon HBT-certifiering i framtiden, men än så länge är det lite fyrkantigt i samhället. Men jag tror att det skulle vara jätte bra för alla förskolor, för att det är att respektera människor för att vara olika. Det är att respektera familjerna, både barnen och föräldrarna. Att lära sig hur man bemöter någon är aldrig något man kan få för mycket utav, att diskutera och utveckla hur vi bemöter varandra tar ju aldrig slut för det är viktigt hela tiden.(Sara 2013-10-08)

Det kan tolkas som Sara menar att hon har en önskan om att i framtiden kommer det inte att behövas ha någon speciell certifiering för att bemöta alla människor med respekt. Men än idag behövs det, då samhället inte är så pass acceptande än, som man skulle önska menar hon. HBT-certifieringens utbildning handlade om att de som medverkade fick möjlighet att lära sig se de normer som existerar för att kunna utmana men framför allt för att ifrågasätta dem som normativa. Men frågan är om HBT-certifieringen är en garanti för all form av förtryck för regnbågsfamiljerna och övriga som faller utanför samhällets normer. Hjälper certifieringen att

förebygga rasism och negativa attityder till funktionalitet och klass eller ska man behöva ha speciella certifieringar för dessa? Det kan möjligtvis tolkas som att HBT-certifieringen är en bra början till att lära sig respektera människor. Men att det är just det, bara en början för att det finns så mycket och många som fortfarande faller för förtryck på grund av samhällets normer och ideal.

Kumashiro (2002) menar att det är nödvändigt att utveckla en normkritisk blick för att det ska vara möjligt att synliggöra de normer som finns för att man ska kunna utmana och förändra dem. Hellman (2013) menar att detta är pedagogernas ansvar då de ska se till att alla barn blir inkluderade på förskolan men de har även till uppgift att vidga barnens föreställningar kring normaliteter. Som Sara nämner så handlar det om respekt, att vara villig att respektera alla och de sätt de väljer att leva tillsammans med sina familjer. Detta är något som alla pedagoger har användning av. En annan fråga som jag ställde pedagogerna var vad de ansåg problemet låg som utvecklade denna rädsla och motstridighet kring HBT-certifierade förskolor. Jag frågade även vad de som pedagoger kunde göra för att motarbeta dessa fördomar.

Jag tror att mycket är rädsla. Överhuvudtaget tror jag att det handlar om att de som skulle kunna vara jätte skeptiska är de personer som inte känner någon som är homosexuell, att homosexualitet är något som är där borta och något som är extremt. Deras enda erfarenheter är kanske av Pride paraden och av någon som kanske är jätteutklädd. Jag tycker att man ska ta ner det på jorden och tror att om de lär känna någon som är icke heterosexuell så skulle de nog upptäcka att oj det här var ju bara en person, det var ju inte konstigt.

Det är det gamla vanliga, att främmande är läskigt. (Freja 2013-10-18)

Freja menade att denna motstridighet kommer nog mycket från rädsla och okunskap, som hon säger ”Främmande är läskigt”. Hon menar att för många så kan homosexualitet och frågor rörande HBT- vara något så avlägset och främmande att de hellre vill avstå från allt som har med det att göra. Freja menad att människor som inte har en personlig koppling eller referens till någon som är icke heterosexuell kan se det som något extremt och därför borde det hela avdramatiseras genom att ”ta ner det på jorden”, som Freja uttryckte sig. Utifrån pedagogens uttalande kan det tolkas som om att Pride paraden ses som något exotifierande, där människor är klädda i könsöverskridande utklädnader och uttrycker sig på ett sätt så att det blir motsatsen till normalisering av homosexualitet. När det kommer till hur de kan arbeta för att motverka

dessa fördomar så berättar Monica hur hon använder sig själv som referens i sitt arbete med barnen och deras familjer.

I mitt arbete upplever jag att jag medvetet har använt mig själv väldigt mycket, för vi är ju förebilder allihop. Man använder sig själv väldigt mycket i arbete vare sig man vill det eller inte. Men jag har valt att ta in, för barnen skull, mig själv och berätta om min fru. Vi gifte oss förra sommaren och det är ju något som barnen kan relatera till, att gifta sig är ju någonting som de förstår. Jag kände att det är viktigt att barnen har en referens, vare det sig är en kompis som har två pappor eller om det är ens lärare som har en fru. Jag tänker att ju fler sådana referenser man har runt omkring sig desto enklare blir det att reflektera att så här kan man också leva. (Monica 2013-10-24)

Monica berättade hur hon använder sig själv som referens till barnen när hon kände att det var relevant. Hon menade att hon kan erbjuda sin verklighet till barnen så de får en referens till ett till alternativ till en verkligheten den som är den heteronormativa som finns i samhället. Det hjälper barnen att få förståelse och se att det inte behöver vara något annorlunda utan bara ännu en möjlighet till hur man kan välja att leva sitt liv. Genom detta så gör Monica något pedagogiskt av sitt berättande om sitt liv. Andra pedagogers berättande om sina liv kan då bli mer normativ då de inte utmanar heteronormativiteten på samma sätt som Monicas. Men genom att Monica berättar att hon gift sig med sin fru så ger det även uttryck för att giftermål är ett ideal. Samtidigt som hon själv är heteronormativ till vis del då hon lever i en tvåsamhet och giftermål som är ett heteronormativt ideal om hur en relation bör se ut. Så bara för att det är en tvåsamhet och giftermål mellan ett samkönat par blir det inte per automatik överskridande heteronormativitet. Monica erbjuder alltså barnen en alternativ tolkning av familj samtidigt som hon till vis del reproducerar giftermål som ideal. Bromseth (2010) menar att heteronormativiteten baseras på principen om att det finns hierarkiska skillnader i samhället, där vissa kroppar och livsstilar ses som mer privilegierade än andra. Genom att samhället delas upp i ett ”vi och dem” så presenteras vissa människor som avvikande och mindre synliga. Det är detta Monica vill motarbeta och genom att använda sig själv som exempel, som normbrytare så ger hon förhoppningsvis en insyn till barnen om variationen av familjer som kan finnas. Martinsson & Reimers (2008, s.101) menar att man inte bör förutsätta att barn kommer att välja ett heterosexuellt familjeliv, därför bör man som pedagog

ge barnen möjlighet att känna att det lika väl kan definiera sig som HBT- personer och det är inget ovanligare än att vara heterosexuell.

Monica var medveten om att inte alla pedagoger kunde jobba på detta sätt att alla inte kan eller vill använda sig själva och sina privatliv i sitt arbete med barnen. Men hon ansåg att hon och även barnen och deras familjer hade mer att vinna än att förlora av att hon valt att öppna sig och använda sig själv och sitt liv som exempel och referens till ett icke heterosexuellt liv. Detta skulle kunna väcka oroligheter hos föräldrar som är skeptiska mot det som bryter heteronormativiteten och som jag nämnt i inledande bakgrunden så har HBT-certifierade förskolorna mötts av människor som menar att förskolorna utvecklar homosexualitet hos barnen (Choghrich 2013). Men Monica ansåg att om hon kunde göra det enklare för till och med ett ända barn, att våga vara sig själv oberoende sexuella läggning så skulle det vara värt det för henne, att hon delat med sig av sitt privatliv. Hon samt hennes kollegor nämnde dock att föräldrarna på förskolan ansåg att det var bra att de arbetade med ett normkritiskt förhållningssätt, de hade inte blivit bemötta av några negativa attityder. Något som kom upp i samtliga samtal med pedagogerna var vikten att arbeta med sådana här frågor redan i förskolan och inte vänta tills att barnen börjar i skolan.

Jag vill ändå tro att, de flesta barnen är ju ändå här åtta timmar om dagen så det är många timmar där vi kan påverka dem. Vi har sagt här också att ja det kan ju kännas ibland att vi är så himla nitiska om att vi aldrig ska säga tjejer och killar, att vi alltid ska visa hur man kan bryta normer och så, att folk känner att det ibland så blir det överdrivet. Men samhället därute är ju så överdrivet åt andra hållet och att vi då vill erbjuda en frizon. Här får ni vara barn och ni får vara hur ni är. Det måste vara en motvikt till det dem får med sig bara de går ut liksom och möts av allt. Vi är viktiga som förebilder och trygga vuxna i deras närhet och att man tar tillvara på det tycker jag. Jag tycker att det är värdegrundsfrågorna som är det viktigaste vi skickar med dem. Jag tror att det är det som behövs för att de ska bli bra individer som vuxna. (Freja 2013-10-18)

Som jag nämner i inledningen av denna studie så lever över en tredjedel av alla barn i Sverige i en annan familjekonstellation än den traditionella kärnfamiljen. Det är därför väldigt viktigt att man som pedagog visar barnen i tidig ålder att visa respekt och hänsyn till varandras verkligheter (Bäck & Wicklund 2012, s.40). Som pedagog har du till uppgift att följa

styrdokumenten och i läroplanen för förskolan Lpfö 98 (Skolverket, 2010) så står det, som jag nämnt innan i inledningen, att förskolan ska arbeta för att motverka traditionella könsmonster, könsroller och normer. Det är de vuxna som ständigt ska vara en förebild för barnen. Det är deras roll att uppmuntra och främja barnens förmåga att kunna känna medkänsla och kunna leva sig in i andra människors situationer. Det är detta som bland annat Freja uttryckte, att de har möjligheten att försöka förverkliga dessa ståndpunkter genom att barnen är på förskolan så stor del av deras första år så är det viktigt att de får en god grund att stå på och utvecklar en förmåga att förstå andras situationer och verkligheter. Michaela menade i vår intervju att det inte handlar om att ta bort något eller tvinga på barnen något nytt.

Gör det så naturligt som möjligt. Man ska ge barnen hundra möjligheter, vi försöker duka upp ett stort bord för barnen av möjligheter och inte sätta någon i något fack. Det finns jätte många möjligheter och det är bara att välja utifrån den individen man är, inte utifrån vilket kön man är eller så. (Michaela 2013-10-18)

Michaela menar att de inte vill ta bort något från barnen genom att arbeta på det sätt som de gör. Under intervjun så pratade vi om att hon menar att så klart att tjejer ska få vara tjejer och att killar ska få vara killar men att de inte ser någon vikt i att lägga allt för stor vikt på barnens genus. De försöker istället se barnen för de individer de är och försöker lära dem att de har en mängd möjligheter till att utvecklas på olika sätt och att de gäller att de väljer det som passar dem. Detta kan kopplas till Hellmans (2010) avhandling där även hon nämner att det borde vara barnen själva som drar vart gränsen ska gå för deras möjligheter och inte deras kön. Det är pedagogernas uppgift att se till att skapa en miljö som tillåter barnen att våga testa nya könsmonster.

5.3 Material – alla ska bli sedda

Under intervjuernas gång kom det på tal att ett sätt att synliggöra regnbågsfamiljer, men även för att försöka inkludera en så stor variation av människor som möjligt, genom att synliggöra dessa i verksamhetens material, böcker, sånger, lekar och aktiviteter.

Vi kollar ju på materialet, för ett tag sen vi kollade upp om det fanns ännu mer litteratur då man vill ha ännu mer med sig. Det finns ju lite grann men det är mycket man kan bli ännu bättre med så klart, men det känns som om vi är på en

väldigt god bit framåt på vägen. Och att man även börjar tidigt eftersom vi har olika åldrar på förskolan. Vi har en bok som heter ”slottet med de sju rummen” som handlar om att det är samkönade familjer som vill skaffa barn och som även tar upp adoption. Den är faktiskt väldigt bra, att det finns litteratur på det också, om olika sätt hur barn kan bli till. (Michaela 201-10-18)

Michaela betonade att det var viktigt att börja arbeta tidigt med barnen gällande dessa teman. Hon menade att det var viktigt att ha material som återspeglar fler familjer och som tar upp att det finns olika sätt att leva och bli till. Hon nämnde en bok som tar upp olika sätt att bli med barn och menade att det var ett bra sätt att använda sig av böckerna för att starta viktiga konversationer tillsammans med barnen. Genom att använda sig av liknande böcker som denna ger pedagogerna uttryck för normkritisk pedagogik, som erbjuder barnen fler verkligheter och uppfattningar om hur saker kan gå till. Rosén (2010, s.72) menar att det är viktigt att pedagogerna gör medvetna val av vilka berättelser de läser tillsammans med barnen då berättelserna bär med sig normer och uppfattningar om vad som kan ses som det ”rätta och naturliga” sättet att leva. Detta kan skapa förväntningar på barnen och påverka deras uppfattningar om verkligheten.

Det kan jag tycka är det svåraste biten, att verkställa det i materialet samt verksamheten för mina kollegor och för mig med. För det finns mycket material inom förskolevärlden och historiskt som är så otroligt stereotyp och tråkigt tycker jag för det är väldigt endimensionellt. På bok sidan så tycker jag att det ändå har börjat luckras upp och vi vet vart vi ska leta efter böcker som visar alla typer av familjekonstellationer eller kärleksrelationer och som har ostereotypa kvinnliga huvudroller och det känner jag mig i alla fall lugn i och där skulle vi kunna ha ännu mer men vi har i alla fall kommit en bit vad det gäller bokbeståndet. (Monica 2013-10-24)

Monica berättade även att pedagogerna på hennes förskola försökte byta ut pronomen i berättelse eller utebli pronomen i huvudtaget för att låta barnen tänka själva hur de vill identifiera figurerna i sagan. Genom att pedagoger engagerar sig i att byta ut eller utebli pronomen samt försöker erbjuda barnen fler verkligheter så utmanar de heteronormativiteten. Som jag nämnt så menar Kumashiro (2002) att man med små medel kan använda sig av ens språkbruk för att synliggöra och bryta normer. Genom att arbeta medvetet med sitt språk

utmanar pedagogerna normer, gör de synliga och vågar ifrågasätta dem som antyder på ett normkritiskt arbetssätt. Detta kan även kopplas till queerteori genom att pedagogerna utmanar tanken om att en person som är född med en manligkropp förväntas med självklarhet uppvisa ett maskulint genus och attrahera och åtrå en kvinna med ett feminint genus. Detta gör dem genom att byta ut karaktärerna eller egenskaperna i sagorna så att det är två prinsar som gifter sig eller att det är prinsessan som räddar den rädda prinsen från draken (Berg & Wickman 2010, s.10-11).

Dolk (2013) menar att de vuxna, föräldrar och lärare ständigt försöker påverka barnen till att välja rätt. Det kan vara allt från att välja rätt när det gäller moraliska frågor till att välja ”rätt” när de kommer till val av partner, vilken sexuell läggning de bör ha eller hur en familj bör vara. Detta kan även synas i de material som presenteras till barnen på förskolan och detta skapar ständiga maktrelationer mellan vuxna och barn menar Dolk. Det pedagogerna på de förskolor jag har besökt vill uppnå är att erbjuda barnen möjligheter, möjligheten att få vara den de vill och hur de vill. Pedagogerna utgår inte från att det är självklart att barnen ska växa upp och gifta sig och skaffa barn med någon av motsatt kön, utan de erbjuder barnen fler möjligheter och verkligheter än bara en. Freja berättade även att de inom deras normkritiska arbete hade börjat göra eget material som de skulle använda tillsammans med barnen. De hade tagit gamla sagor som var väldigt stereotypa och gjort om dem så att de bryter flera normer för att utmana heteronormativiteten som speglas i böckerna. De kunde vara allt från att prinsessan i slutet räddar prinsen eller att det var två prinsessor som blev kära i varandra istället. De brukar även aktivt välja att ändra på sånger som de sjöng med barnen.

Vi hade någon gång en geometri sång som från början gick ” gumman cirkeln som var så rund och go och baka bullar” och så där och ”gubben kvadrat” och då ändrade vi bara på dem så att det vart ”gumman kvadrat som var så stor och stark och när hon kom till stugan så ropade hon på frugan” och så där. Så då får man ju in båda en ostereotyp bild och en annan kärleksrelation. (Monica 2013-10-24)

Pedagogerna menade att ofta handlar det om detaljer och de hade reflekterat kring hur det skulle kännas för föräldrar om de kom till förskolan och såg att det var jättetydligt på blanketter och i hallen att ”mamma heter och pappa heter” eller ”mammans namn och pappas namn”. De menade att då är det inte bara samkönade familjer som inte blir inkluderade men

även ensamstående eller barn som lever med sina släktingar eller så. Sådana här små detaljer menade Monica betyder jättemycket och det är enkla saker som alla förskolor kan konkret ändra på. Pedagogerna menade även att det var väldigt viktigt att alla barn ska känna sig speglade i bilder, böcker och i material.

5.4 Pedagoger som enad front

Jag valde att döpa detta tema till pedagoger som enad front för att det var det som framgick av pedagogernas berättelser som något av det viktigaste. Vilka situationer de än mötte så var det viktigt att man stod enade som arbetslag och veta att styrdokumentet, läroplanen och skollagen var deras grund som de utgick från. Jag frågade några av pedagogerna om hur de gjorde ifall de mötte några motstridigheter från föräldrar kring arbete med deras normkritiska arbete.

Det här är inget val, det här är inget vi kan välja att arbeta med. På vår vägg här ute så har vi skrivit ut alla de citat från diskrimineringslagen, läroplanen och skollagen som vi lyder under. Det här är inget påhitt utan det är något som vi ska göra. Det är en balansgång mellan att inte ge föräldrarna något val att ha inflytande över just det här men också att motivera ”du skulle väl vilja att ditt barn kände sig bekräftat oavsett” och det är ju ingen förälder som argumenterar emot det. (Monica 2013-10-24)

Att ha läroplanen, diskrimineringslagen och skollagen ger pedagogerna det extra stöd som de kan behöva i bemötandet av motstridigheter. Monica menade att om någon förälder skulle ha någon åsikt om hur de arbetar så kunde de hänvisa föräldern till de styrdokument som förskolan har, det är inget de hittat på utan det är något som de måste följa och inget de kan välja bort. Vi pratade om de skulle finnas föräldrar som inte skulle tycka om deras normkritiska arbete, att det skulle väcka känslor hos föräldrarna att pedagogerna till exempel läser sagor där det är två prinsessor skulle bli kära så kan man ta upp läroplanen för förskolan (Lpfö 98) och hänvisa till att det står att förskolan ska motverka traditionella könsroller, könsmönster och normer (Skolverket, 2010). Men Monica menade även att ibland hjälpte det bara genom att förklara situationen för föräldern och koppla det till dem själva, de skulle väl vilja att deras barn blev sett och återspeglade i förskolans verksamhet. Hon menade att det nog inte skulle vara någon förälder som skulle argumentera emot det. Även Freja menade att det

är viktigt för pedagoger att stå på sig och inte vika undan för andras åsikter som föräldrarnas eller samhällets.

Läser man läroplanen för förskolan, som man måste jobba efter så står det jättetydligt att vi ska jobba med de här frågorna då gäller det tycker jag att inte vika sig för föräldrarna. Det gäller även att man har ett starkt lärarlag som man står för. Jag tror att vårt normkritiska arbete har stärkt många, att man vet vad man ska svara om föräldrar ifrågasätter saker. Att man vet att vi tycker det här så att det inte bara är jag som tycker en sak. Att säga Ni kan ju leka mamma, mamma istället, kan kännas läskigare om man står för det ensam. Men jag vet att det här säger jag och det tycker förskolan, det står i läroplanen så att man har lite kött på benen. (Freja 2013-10-18)

Det som framgick var att det var väldigt viktigt att ha ett bra arbetslag som vågade vara öppna med varandra så att man kunde hjälpa varandra och påminna varandra om att ständigt ha ett normkritiskt förhållningssätt i sitt arbete. Att inte försöka ”köna” barnen utan att kalla dem efter sina namn, att inte utgå från att barnen hade en mamma och en pappa eller att barnen skulle växa upp och bilda en traditionell kärnfamilj. Att ha dessa punkter plus många fler i åtanke i ens pedagogiska arbete men att även kunna ta konstruktiv kritik från sina kollegor var väldigt viktigt för att kunna fortsätta utvecklas, menade pedagogerna. Detta kan jag koppla till queerteori som menar att sådant som kön och sexualitet inte är självklara utan skapade av samhällets normer och ideal (Berg & Wickman 2010, s.23). Det pedagogerna gör i sitt normkritiska arbete är att kritiskt granska de antaganden som samhället utgör som det sanna sättet att leva på när det kommer till genus och sexuellt begär. Heteronormativiteten skapar förväntningar på barnen, förväntningar om hur de ska bete sig och vem de ska välja som sin partner i framtiden (Ambjörnsson 2006, s.52-53). Heteronormativitet är något som pedagogerna inte utgår från som den ända självklara sanna normen, utan de vill erbjuda barnen fler möjligheter än bara en. De försöker att inte ”köna” barnen d.v.s. inte peka ut hela tiden att de är pojkar eller flickor, det är inte så viktigt. Det viktigare är vem du är som person och att i förskolan kan du vara ett barn och inte så mycket mer än så ska tvingas på barnen. Pedagogerna var medvetna om att det är genom ens upprepningar av heteronormativiteten som man behåller uppdelningen av ett vi och ett dem, de försökte därför att undvika detta genom att erbjuda förskolan som en frizon. Där inga livsstilar borde ses som mer

privilegierade än andra. Pedagogerna var medvetna om att de inte är perfekta och att de har mycket som de kan bli bättre på men att de var på god väg till förbättring.

5.5 Normkritiskt förhållningssätt

Hos en av förskolorna som jag har använt mig hade två av pedagogerna fått möjlighet till att starta ett projekt om normkritiskt förhållningssätt. Detta arbete hade de delat med sig med hela arbetslaget och det framgick som att det hade varit väldigt gynnsamt för samtliga som jobbade på förskolan. Dock möttes dem av en vis skepticism, där vissa kollegor kunde känna att det var obekvämt att behöva granska sina metoder och ändra på sitt förhållningssätt, när de redan hade arbetat så i flera år. Men med tiden så började även dessa kollegor att inse att slutändan så var det för allas bästa att börja ställa sig mer kritiskt till de normer som man förmedlar samt på vilket sätt man förmedlar dem. Arbetet var och är en ständig process som hela arbetslaget blev involverade i, de hade många diskussioner kring detta under sina möten och samarbetade för att kunna utvecklas tillsammans. Jag frågade pedagogerna vad som var tanken bakom detta arbete samt hur de uppfattade att det gått för projektet och deras arbete.

Det är öppet här, man får ifrågasätta. Och det är ju det vi gör, vi ifrågasätter ju någonstans normerna och är kritiska mot att det ska finnas normer i över huvudtaget som är begränsande för vissa människor. Men man måste ju också kritisera det arbetet, hur arbetar vi normkritiskt? (Monica 2013-10-24)

Monica menade att det var en ständig process, man kunde alltid bli bättre och det fanns alltid mer man kunde lära sig som pedagog i arbetet med normkritisk pedagogik. Pedagogerna måste ständigt granska sig själva och det arbetet dem gör och fråga sig vilka normer de förmedlar och hur det påverkar barnen och verksamheten. Bromseth (2010, s.41) menar att denna process av att granska sig själv kan vara obekvämt då man synliggör sina svagheter och måste konfrontera dem. Pedagogerna visade en viss ödmjukhet på det sättet att de vet att dem inte vet allt eller gör allting rätt men de är villiga att försöka, villiga att våga gå utanför sin bekvämlighet för att erbjuda barnen och deras familjer ett så gott bemötande som möjligt. Till skillnad från förskolorna i Hulth & Ingelssons studie (2006) så undvek inte dessa pedagoger att tala om regnbågsfamiljer, de såg det som en möjlighet och som ett fönster som öppnar upp för större frågor om respekt och om den stora mångfald som faktiskt existerar i världen.

Jag tror att det behövs att man har gjort en omvärdering av världen eller av livet för att arbetet ska gå snabbt och man ska förstå att det inte är enkelt. Och det har verkligen blivit en ögonöppnare för mig, att det är så mycket som vi bara tror och utgår från...sluta med det.. men det är jättesvårt! Man önskar ju att fler vågade och att det även fanns ett klimat där fler vågade så att det blev tydligare också. Ju fler så bryter normen desto mer normgivande blir det att vara normbrytare. (Monica 2013-10-24)

Avslutningsvis vill jag lägga till detta citat här ovan som framkom under ett samtal med pedagogen Monica, vi samtalade om vikten av att arbeta med ett normkritiskt förhållningssätt. Hon tog upp att man med hjälp av sin egen erfarenhet av att inte bli inkluderad kunde på så vis dra paralleller till sitt arbete. Detta sammanfattar en stor del av vad pedagogerna ansåg om deras normkritiska arbete. Detta kan kopplas till Dolk (2013) som menar att det är vanligt att pedagoger är rädda för att ta upp vissa ämnen med barn och att de då undviker situationer att ta upp ämnen som kön och sexualitet. Monica menade att det kunde vara obekvämt och svårt att vara normbrytare och att hon förstod att inte alla pedagoger vågade sig på det än. Men någonstans måste det börja, om alla känner att de inte vågar eller känner sig obekväma med att bryta mot normerna, som exkluderar många, kommer inte en förändring att vara möjlig. Ingen kan göra allt men alla kan göra något är ett uttryck som man har hört förut och det är det som krävs för att det ska ske en förändring. Man måste börja med att förändra sig själv och granska hur man framstår samt se över vilka normer det är som man som pedagog för över till barnen.

6 Avslutande diskussion och slutsatser

Mitt syfte med denna uppsats var att undersöka vilka attityder, normer och värderingar som kan finnas om regnbågsfamiljer på förskolor, utifrån berättelser av pedagoger som arbetar på förskolor som är HBT-certifierade eller aktiva i sitt normkritiska arbete. För att besvara detta syfte ska jag i denna avslutande diskussion sammanfatta de slutsatser som framgår i denna studie genom att besvara mina frågeställningar.

6.1 Pedagogerna och deras arbete med HBT-frågor och normkritiska förhållningssätt

Samtliga pedagoger i min studie, både de som arbetar på en HBT-certifierad förskola och de som arbetar med ett eget normkritiska projekt, var överens om att deras arbete med dessa HBT relaterade frågor och teman var något oerhört viktigt. Pedagogerna ansåg att det var viktigt för alla och inte enbart för de som samhället ser som normbrytare eller avvikande. Pedagogerna från den HBT-certifierade förskolan menar att de frågor och teman som de arbetar med gäller alla, då det handlar om att respektera och att synliggöra varandra. Att kunna bemöta varandra med respekt och se till att alla ska kunna känna sig uppmärksammade är alltså kritiskt för att en individ ska kunna känna sig accepterad för vem denne är. Pedagogerna menade att detta var något som samtliga förskolor bör arbeta med och att HBT-utbildningen är gynnsam för alla hela samhället.

Som Bergström nämner i inledningen till denna studie, är bristen av kunskap om regnbågsfamiljer något som kan leda till diskriminering och mobbning. Hon menar att regnbågsfamiljen inte har någon plats på förskolan. Även Hulth och Ingelsson (2006) studie visar att hela 80 procent av förskolepersonalen i deras undersökning hade väldigt lite eller ingen kunskap alls om regnbågsfamiljer. Det visade sig att det inte ens var något som personalen tog upp i sin verksamhet. Saker som detta har gjort att tankar väckts hos mig under studiens gång om hur kan vi som vuxna tillåta att detta fortsätter, att barn och familjer inte blir återspeglade eller ens erkända på förskolan? Om inget förändras och förskolorna samt pedagogerna fortsätter att arbeta som de gör och inte är villiga att komma utanför sina bekvämlighetszoner, kommer det inte att ske några större förändringar gällande bristen av kunskap om regnbågsfamiljer. Detta är något som samtliga pedagoger i min studie vill få stop på genom att utbilda sig och få en bredare vy över människors situationer, för att uppnå större förståelse och kunskap om hur man kan bemöta varandra med större respekt och förståelse.

Pedagogerna ansåg dock att samhället har påbörjat en förändring och börjat bilda en mer vidgat vy kring dessa HBT relaterade frågor, men att det återstår mycket arbete innan det är möjligt för att det ska finnas en total acceptans kring familjer som avviker från heteronormativiteten. Därför ansåg pedagogerna att deras jobb var extra viktigt, de såg sig som en motvikt till samhällets attityder. Jag tror att för att en sådan samhällsförändring som pedagogerna förespråkar ska kunna ta plats måste förändringen starta inom oss, genom att reflektera kring våra egna attityder. Våra samhällen kommer inte att förändras över en natt, utan det är en process och alla kan bidra genom att granska sina egna normer och hur vi bemöter varandra. Jag anser att det krävs att alla försöker att göra sitt bästa, att alla ska våga utmana sig själva och våga låta det bli obekvämt. För det kan vara obekvämt, obekvämt i den meningen att man ska behöva granska och vara kritisk mot sig själv, att våga se sina brister och ta sig an nya utmaningar. Utifrån intervjuerna med pedagogerna framgick det att deras arbete HBT-frågor och med ett normkritiskt förhållningssätt inte alltid var så enkelt, men att det var viktigt för både pedagogerna, barnen samt familjerna.

Vissa av pedagogerna menade att eftersom barnen befinner sig på förskolan en stor del av sina första år, har de en stor möjlighet till att påverka barnen under deras uppväxt. Genom att ge dem fler möjligheter och verkligheter än vad samhället kan erbjuda dem just nu. I hemmet har alla sina egna värderingar och uppfattningar kring vad som är rätt och fel och detta återspeglas på barnen. Men förskolan ska erbjuda en frizon från eventuella fördomar och strikt satta normer som inte synliggör alla som individer. Ett sätt som förskolor kan erbjuda en sådan frizon är att ge barnen möjlighet till att exempelvis få leka pappa, pappa barn eller höra sagor om två prinsessor som gifter sig med varandra. Jag anser att detta inte bör ses som propaganda för homosexualitet utan snarare ses som att man vill erbjuda barnen fler verkligheter än bara en, det vill säga den normativa verkligheten. Det krävs en attitydförändring hos en själv som individ men även hos samhället i stort för att detta ska kunna ske.

I vårt samhälle framgår det att det finns mycket okunskap och gamla värderingar som sitter kvar och detta kan även ses i vissa förskolor. Som jag nämner i bakgrundsavsnittet samt i Hulth & Ingelssons (2006) studie, saknar många pedagoger den kunskap som behövs för att kunna arbeta med HBT-frågor och kunna ha ett normkritiskt förhållningssätt. Det finns en viss rädsla när det kommer till att tala om homosexualitet, där mycket kommer från okunskap. Detta kan vi se i Rajalins (2013) uttalande i bakgrundsavsnittet, där hon berättar om att HBT förskolorna blivit hotade och fått kritik från allmänheten som tror att förskolans arbetssätt ska

utveckla homosexualitet hos barnen. Även i Dolks (2013) avhandling tar hon upp rädslan som finns bland pedagoger att tala om homosexualitet med barnen. Det är denna rädsla och okunskap som pedagogerna i min studie vill komma bort från, genom att göra medvetna val att aktivt jobba med HBT-frågor försöker pedagogerna rubba på heteronormativiteten som råder i samhället. Det kan man uppnå genom att använda sig av normkritisk pedagogik där man granskar de processer där normer görs, samt ifrågasätter de uppfattningar som normer bär med sig.

Läroplanen för förskolan (Skolverket, 2010) har varit en ståndpunkt hos pedagogerna i min studie, men det borde framgå tydligare i styrdokumentet att man måste arbeta med dessa frågor samt hur man kan göra det, för att inkludera bland annat regnbågsbarnen. I dagsläget kan vissa punkter i Lpfö 98 vara tolkningsbara, det ska inte kunna vara ett val om man vill arbeta med dessa HBT-frågor eller om vilken utsträckning pedagoger behöver göra det. Jag skulle vilja se en förändring i läroplanerna och styrdokumentet, att det skulle framgå tydligare att alla pedagoger måste arbeta med dessa frågor samt att de borde få den hjälp och medel som de behöver för att kunna göra detta normkritiska arbete möjligt.

6.2 Familj - vilka räknas och vilka syns?

Det framgick väldigt tydligt att samtliga pedagoger i min studie hade en bred uppfattning om vad de ansåg ingick i familjebegreppet, allt från samkönade regnbågsfamiljer till nära och kära som man valde att omge sig med. Men det centrala delarna var kärlek och trygghet, det var grunden i pedagogernas berättelser kring begreppet familj. Pedagogerna talade mycket om hur viktigt det var att inte ha en förutfattad mall om hur man tror att ett barns familj ser ut, innan man vet något säkert. De menade att det kunde leda till obekväma situationer om man som pedagog tog saker för givet.

Jag anser att det är även viktigt att man som pedagog visar hänsyn och respekt till alla typer av familjer och försöker inkludera alla genom att erbjuda material och miljöer där alla barn kan känna sig sedda och återspeglade. De är även de små detaljerna som är viktiga menade pedagogerna, saker som är enkla att förändra, som till exempel att ändra beteckningen på förskolans olika formulär och blanketter från mamma och pappa till föräldrar. I förskolans material är det viktigt att återspegla alla familjer, pedagogerna i min studie har medvetet valt böcker som tar upp olika familjebilder. Har man inte sådant material tillgängligt kan man med

hjälp av enkla medel skapa det själv, genom att hitta på eller ändra befintliga sagor och berättelser så kan man anpassa sitt material så att det passar ens verksamhet. Dessa metoder och medvetna val från pedagogernas sida är oerhört viktiga inom normkritisk pedagogik menar Kumashiro (2002) och Rosén (2010). Jag tror att mycket av arbetet som dessa två förskolor gör är något som alla kan ta till sig och lägga sin energi på. Att arbeta med HBT-frågor och att ha ett normkritiskt förhållningssätt är något som är viktigt för alla förskolor och jag anser inte att man som pedagog ska kunna tänka ”men vi har inte sådana här”. För det kanske ni har, men om inget annat så är det en verklighet som finns i våra samhällen och gör det därför till en aktuell punkt för oss alla. Jag anser att i ens roll som pedagog är det viktigt att komma bort från att tänka att det finns ett ”vi och dem” och istället försöka att göra det till en gemenskap. Hulth och Ingelssons studie (2006) visar att heteronormativiteten som råder på många förskolor osynliggör många barn och deras familjer och det är därför viktigt att alla förskolor tar och granskar sin verksamhet för att vi som pedagoger ska kunna se till att alla barn och familjer finner sin plats på förskolan.

Avslutningsvis tror inte jag att HBT-certifieringen ger någon garanti för att förtryck av barn och föräldrar inte kommer att ske samt att certifieringen inte innehåller allt som behövs för att motverka alla typer av förtryck. Men jag tror däremot att det kan vara en bra början till ett större och mer inkluderande arbete. Eftersom en certifiering inte kan innehålla allt, är det vårt uppdrag som vuxna och pedagoger att vi medvetet arbetar för att motverka alla typer av förtryck så gott vi kan. Jag hoppas att denna studie kan hjälpa andra pedagoger och förskolor, oberoende av någon speciell certifiering, att reflektera kring sitt eget arbetssätt och bemötande av olika familjer. Då samhället ständigt är i förändring är det viktigt att förskolorna hänger med i förändringar som råder i våra samhällen. Motivet för detta ämne är att synliggöra, det möjligtvis omedvetna, beteenden och de fördomar som kan finnas hos förskolepersonal när det kommer till bemötandet och synliggörandet av olika typer av familjer. Det kan vara obekvämt att behöva granska sig själv och det är inte något som kan fixas under en dag eller ett år men det är viktigt att arbeta med normkritisk pedagogik. Genom detta arbetssätt har pedagoger möjlighet att synliggöra och förstå fler typer av familjer och barn. Jag vill avsluta denna studie med en del av ett citat från en av mina pedagoger som jag intervjuat, som med sin enkelhet sammanfattar det grundläggande i min studie;

Det inte är enkelt att vara i minoritet eller det är inte kul att inte bli speglad någonstans. Men det är viktigt för ALLA. Ta ingenting för givet!

(Monica 2013-10-24)

7 Käll- och litteraturförteckning

7.1 Tryckta

- Ambjörnsson, Fanny (2006). *Vad är queer?*. Natur och kultur
- Ahren, Göran & Svensson, Peter (red.). (2011). *Handbok i kvalitativa metoder*. Liber
- Ahren, Göran & Eriksson-Zetterquist, Ulla (2011). Intervjuer. I Ahren, Göran & Svensson, Peter (red.) (2011). *Handbok i kvalitativa metoder*. Liber
- Berg, Martin & Wickman, Jan (2010). *Queer*. Liber
- Bromseth, Janne (2010). Förändringsstrategier och problemförståelser. I Bromseth, Janne & Darj, Frida (red) (2010). *Normkritisk pedagogik*. Uppsala Universitet
- Bozett W, Frederick. (1987). *Gay and lesbian parents*. Praeger Publishers. New York
- Bäck-Wiklund, Margareta & Johansson, Thomas (red.) (2003). *Nätverksfamiljen*. Natur & Kultur, Stockholm
- Choghrich, Sara (2013), *HBT certifierad förskola möter motstånd*. Sveriges radios nyhetshemsida Tillgänglig;
<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=103&artikel=5604745> [2013-09-31 kl: 18:03]
- Do, Likabehandlingsarbete i förskolan, Tillgänglig: <http://www.do.se/sv/Forebygga-diskriminering/Utbildning/Likabehandlingsarbete-i-forskolan/> [2013-10-17 kl 16:01]
- Dolk, Klara (2013). *Bångstyriga barn. Makt, normer och delaktighet i förskolan*. Danskt band
- Hellman, Anette (2013). *Vardagsliv på förskolan ur ett normkritiskt perspektiv*. Liber
- Hellman, Anette (2010). *Kan Batman vara rosa?*. Göteborgs universitet
- Holme, Idar Mange & Solvang, Bernt Krohn (1997). *Forskningsmetodik – Om Kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur
- Hulth, Maria & Ingelsson, Ninnie (2006). *Det osynliga regnbågsbarnet på förskolan: en enkätundersökning om normer, olikheter och särskiljandets betydelse*. Södertörns högskola. Tillgänglig; <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:16210/FULLTEXT01.pdf> [2013-10-10 kl. 12:45]
- Kumashiro, Kevin (2002). *Troubling education – Queer Activism and Anti-oppressive Pedagogy*. New York: Routledge Falmer.
- Lpfö 98. Läroplan för förskolan, Tillgänglig: <http://www.skolverket.se/laroplaner-amnen-och-kurser/forskola> [2013-10-10 kl 15:16]
- Lundgren, Anna Sofia (2008). Spela roll. I Martinsson, L. & Reimers, E. (red), *Skola i normer*. Malmö: Gleerups Utbildning

- Malmquist, Anna, Hydén, Margareta & Zetterqvist Nelson, Karin (2012) Familjeliv hos samkönade par och andra regnbågsfamiljer. I Margareta Bäck-Wiklund & Tomas Johansson (red.), *Nätverksfamiljen*. Stockholm: Natur och kultur
- Martinsson, Lena & Reimers, Eva (2008). *Skola i normer*. Malmö: Gleerups Utbildning
- Rosén, Maria (2010). Likabehandlingslagstiftning och normkritisk potential. I Bromseth, Janne & Darj, Frida (red) (2010). *Normkritisk pedagogik*. Uppsala Universitet
- Sveland, Maria (2008) *Vi har blivit mästare på familjehyckleri*. Dagens nyheter, 26 juni. <http://www.dn.se/nyheter/sverige/vi-har-blivit-mastare-pa-familjehyckleri/> [2013-10-29 kl. 13:11]
- Vetenskapsrådet. (1990). Forskningsetiska principer: Inom humanistisk- samhällsvetenskaplig forskning. Elandes Gotab. Tillgänglig; http://www.ibl.liu.se/student/bvg/filarkiv/1.77549/Forskningsetiska_principer_fix.pdf [2013-11-05 kl 13:41]
- Wernersson, Inga (2006). *Genusperspektiv på pedagogik*. Stockholm: Högskoleverket.
- Öhlander, Magnus (2011). Analys. I Kaijser, L. & Öhlander, M. (red)(2011). *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur AB
- Österlund, Gunilla (2006), *Bristande kunskap om regnbågsbarn*. Sveriges radio nyhetshemsida Tillgänglig; <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=829242> [2013-10-16 kl: 16:11]

7.2 Otryckta

Intervjuer

Carmen 2013-10-08 35 minuter lång.

Freja 2013-10-18 46 minuter lång.

Michaela 2013-10-18 33 minuter lång.

Monica 2013-10-24 53 minuter lång.

Sara 2013-10-08 23 minuter lång.

Bilaga 1

Intervju frågor

- Berätta lite om dig själv, namn, utbildning osv.
- Vad är familj för dig och har din bild av vad familj är ändrats med tiden?
- Vad har HBT-certifieringen inneburit för dig?
- Hur har föräldrar reagerat till er HBT-certifiering?
- Hur ställde du dig till att förskolan aktivt ville börja arbeta med HBT-frågor?
- Är det något du skulle rekommendera till övriga förskolor? Varför är det viktigt?
- I ditt arbete, hur tänker du kring olika typer familjekonstellationer och synliggörs dessa i verksamheten?
- Hur kan alla barn oberoende av familjekonstellation känna igen sig i förskolans aktiviteter, böcker, material?
- Kan du beskriva hur du/ni genom ditt/ert förhållningssätt arbetar för att stärka alla barnen oavsett vilken familjekonstellation de lever i?
- Vad kan du som pedagog gör för att skapa acceptans och minska fördomar och negativa attityder mot regnbågsbarn och deras familjer?
- Anser du/ni att det är viktigt att arbeta med samkönade familjekonstellationer i förskolan och varför?
- Har ni någon jämställdhetsplan på förskolan?
- Tycker du att ni har ett jämställdhetsperspektiv på er pedagogiska verksamhet? Om ja, på vilket sätt?
- Har ni några barn som kommer från någon annan typ av familjekonstellation än den traditionella kärnfamiljen?
- Har ni någon gång fått önskemål från regnbågsfamiljer om hur ni ska prata om barnets familjebild?
- Pratar ni med barnen om att det finns olika typer av familjekonstellationer? Hur?
- Hur anser du att attityden mot andra typer av familjekonstellationer, så som regnbågsfamiljer, är på förskolor?
- Tycker du att du själv arbetar aktivt med HBT-frågor?
- Har du behövt granska dina egna attityder och möjlig fördomar gällande olika typer av familjekonstellationer under din tid som pedagog?
- Finns det något du skulle vilja ha mer utbildning i när det kommer till bemötande av barn och familjer från andra typer av familjekonstellationer än kärnfamiljen?
- Tror du att det kan slå tillbaka om man belyser regnbågsfamiljer för mycket så att man istället målar upp dem som något annorlunda? Eller tror du att det ändå är viktigare att de belys istället för att de blir det undandömda som något man inte talar om?